

Crna Gora
THAGARNI E CRNA GORAĆI
Ministripe vaš manuškane
thaj minoritende hakaja

S T R A T E G I J A

**vaš lačharipe e pozitako
e Rromengo thaj e Egipćanongo ane Crna Gora
2012 - 2016**

Podgorica, mart 2012 berš

SAINĆARIPE

LIL HHARNJARUTNANGO	3
I ANDRIPE	4
II E RESIMATA THAJ PRINCIPORE STRATEGIJAĆE.....	6
III JURIDIKAKO RAMO	7
IV NAKHAVDIPE, DIKHLJARIFE THAJ FINANSIRIFE E STRATEGIJAKO	9
V UMALINA NAKHAVDIMASE E STRATEGIJAĆE.....	10
1. Juridikako statusi.....	10
2. Sikavdipe (Sićope)	11
3. Bućardipe thaj e hakaja andar e bućaći relacija	15
4. Sastipe thaj sastaripesko arakhavipe	18
5. Socijaluno thaj čhavorrengo arakhavipe	19
6. Zoripe upral e đuvlja thaj zoripe ane familija	20
7. Kulturako thaj čhibako identiteto	22
8. Informisipe	23
9. Thanbešipe	25
10. Lipe ano politikano thaj putaruno đuvdipe.....	26
VI INDIKATORA VAŠ NAPISARIPE E SUKSESIMASKO.....	28

LIL HHARNJARUTNANGO

MVMMH	- Ministripe vaš manušikane thaj minoritende hakaja
MAB	- Ministripe e androne bućengo
MBSP	- Ministripe e bućako thaj socijalune phurederipesko
MSS	- Ministripe sikavdipesko thaj sportesko
MS	- Ministripe sastimasko
MK	- Ministripe kulturako
MF	- Ministripe finansijengo
MIBT	- Ministripe inćardune bararipesko thaj turizmesko
MĆ	- Ministripe hakajengo
ZVBCG	- Zavodo vaš bućardipe e Crna Gorako
DVAN	- Direkcija vaš arakhavipe e našaldengo
ZVS	- Zavodo vaš sikavnipe
MVPS	- Maškaripe vaš profesionaluno sikavdipe
MVEIVF	- Maškaripe vaš edukacija e inćarutne vortokrisune funkcijende
MVABKM	- Maškaripe vaš arakhajpe thaj bararipe kulturako e minoritengo
IVŠS	- Instituti vaš putaruno sastipe
FVSA	- Fondo vaš sastarikano arakhavipe
ĆS	- E Čera sastimases
DP	- Direkcija policijaći
DVK	- Direkcija vaš kadrore
AVBCMF	- Agencija vaš bararipe e cikne thaj maškarune firmengo
LTCG	- Lolo trušul e Crna Gorako
MVSB	- Maškaripe vaš socijaluni bući
LK	- Lokaluno korkorrovortope
EU	- Evropaći Unija
DEU	- Delegacija e Evropaće unijako
JN	- Jekhutne nacije
UKJNVN	- Ućo komesarijato e Jekhutne nacijengo vaš e našalde
ČFJN	- Čhavorrengo fondo e Jekhutne nacijengo
PJNVB	- Programi e Jekhutne nacijengo vaš bararipe
PE	- Phurederipe Evropako
OVEAK	- Organizacija vaš evropako arakhavipe thaj kupatebućipe
FVPA	- Fondacija vaš putardo amalipe
RRE	- E Rroma thaj e Egipcánore
TĐ	- E tradine đene
ATĐ	- Andraluno tradipe e đenengo

S t r a t e g i j a

vaš lačharipe e pozitako

e Rromengo thaj e Egipcánongo ane Crna Gora

2012 – 2016

I ANDRIPE

Vaš uladipe katar e aver minoritende etnosura thaj minoritende nacionalune khetana, save si phandine ane adivesutne thavdimata e crnogoraće amalipesko, e Rroma thaj e Egipcánore si majdaradune thaj majmarginalizime minoritendi nacionaluni khetani ane Crna Gora. Tele ekonomikako zuraljipe, teluni grada sikavdimasi, but cikno đindo e bućardengo, naadekvatune thanbešimase kišle, socijaluno naistardipe e siklipende etnikane stereotipenca thaj anglalkrisimata, specifikuno čand đuvdimasko thaj aver karakteristike, numa si nesave katar e motivore ljende phare pozitako ano amalipe.

Ane berša čhordimase e jugoslavijaće federacijako, kana etnikane inspirime marimata resena e kulminacija ano amaro direknuno trujalipe, e Crna Gora resla te aračhol piro andruno šandipe thaj multietnikano khetano đuvdipe. Na numa kaj reslope ano arakhadipe e androne šandimasko, aj e Crna Gora an kala phare vaktore putarda buhljune pire vudara thaj sasa than arakhadipe e kolonende našalde thaj tradine đenengo. An jekh momenti, e našaldendi thaj e tradinendi populacija pašilji ječe štartune saćidune thanutnende e Crna Goraće. Čhutindoj sama pe pindarde marimase čerimata ane Kosova thaj avipe bare đindesko e tradine đenengo e rromende thaj egipcánonde populacijako, e saćiduni socio-ekonomikaći situacija akalje populacijako pherdune đungardilji.

Sistematikano irisaripe po phućipe e Thagarnako e Crna Gorako problemonende e rromane thaj egipcánonde populacijako lija vađe pala e regionalnuni konferencija „E Rroma ane buhljuni Evropa”, pala goda vi e Crna Gora aćhilji po projekto „**Dekada e rromende inkluzijako 2005-2015**”. E Thagarni Crna Goraći ano januar 2005. berše anda piro Akciono plano vaš implementacija e Dekadaći, mangljimasa kaj projektenca andar e umalina sikavdimase, bućardimase, thanbešimase thaj sastarimase arakhavimasko te činavol o mađjikano čerko e čorrimasko thaj aćhavimasko e Rromengo andar o amalikano đuvdipe e Crna Gorako. Čhutindoj sama po napherduno čeripe e Akcione planesko pe štar prioritete umalina, e Thagarni Crna Goraći ano agor e 2007. beršesko anda **Strategija vaš lačharipe pozitako e RRAE populacijako ane Crna Gora 2008-2012**. E Strategija anglalmothoda ćidipe e konkretune napengo thaj aktivitetore ano štareberšengo periodo, juridikako, politikako, ekonomikako, socijaluno, urbanistikako-komunaluno, sikavdimasko, sastarimasko, kulturako-informativuno thaj sarsavo aver prekal trubuno karakteri. Strategijasa sesa definisime e inđarutne aktivitetengo, e vaktura thaj finansijaće hardimata, sar vi o čand dikhljarimasko thaj realizimasko e projektongo thaj obligacia ječeberšesko informisipe e Thagarnako e Crna Gorako.

Đi akana ljinde napore thaj aktivitetore ano resipe anglaljimasko e pozitako e Rromengo thaj Egipcánongo rezultisarde but moldine thaj dićhune, aj na vi sa trubune, pozitivune paruvimatengo. Vi te reslilje varsave rezultatore ano trubujipe e Akcione planosko e Dekadako e Rromane inkluzijako ane Crna Gora thaj e Strategijako vaš lačharipe e pozitako e RRAE populacijako ane Crna Gora 2008-2012, e ašudarde miškomata ano dićhipe lačharimasko e saćidune pozitako e rromende thaj egipcánonde khetanako sar kolektiviteto aćhilje palal. Ulavde finansijaće vastušeja vaš štareberšengo nakhavdipe e Strategijako sesa 1.700.000 EURO-re, a ulavde si po fundo e putarune konkursengo. E Komisija, savi vi ulavola e vastušeja vaš nakhavdipe e projektengo, sarsavone beršese alosarda e prioritete. Prioritetune umalina finansirimase vaš 2008. berš sesa sikavdipe(sićope) thaj e baza generalijendi, vaš 2009. beršese sikavdipe thaj thanbešipe, vaš 2010. berš sikavdipe thaj personalune dokumentore, a vaš 2011. berš geja vi sikavdipe thaj personalune dokumentore.

Karing e akanutne thaj dićhimase generalije andar o registripe e thanutnengo, čerutnengo thaj čherengo ane Crna Gora (1), 6251 đeno mothodilo(deklarisisajlo) kaj perol e rromane

nacionalitetese ja 1,01 % katar e saćidune thanutne. E populacija Egipcánondi đinol 2054 đene, ja 0,33% katar e saćidune thanutne, đikaj rromane sar dejaće ćhibasa vaćarol 5169 đene. Majbaro đindo e Rromengo đuvdisarol pe teritorija e Podgoricaći (3988), napal Berane (531), Nikšić (483), Bijelo Polje (334), Herceg Novi (258), a majbaro đindo e Egipcánongo arakhadol ane Podgorica (685), Nikšić (446), Tivto (335) thaj ano Berane (170).

Karing e generalije Zavodose vaš arakhavdipe e našaldengo po anglaregistripe e andralune tradine đenengo katar e Kosova save bešen ane Crna Gora, savo si mothodino 2009. berše, 43 đene mothodilje(deklarisisajlje) sar Aškalije. Lindoj po cikno đindo e perutnengo akalje etnikaće khetanako thaj o fakti kaj ni mothodon sar uladuni grupa po registripe e thanutnengo 2011. berše e Aškalije ni ljipardon sar uladuni etnikaći grupa an kaja strategija. Palje, e perutne akalje etnoskesko pherdune ka aven astarde sa e aktivitetenca anglaldikhjarde akalje Strategijasa save inkljen andar ljengo juridikako statusi.

O Zavodo vaš e statistika, ano resipe nakhavdimasko e Strategijako vaš lačharipe e pozitako e RRAE populacijako ane Crna Gora 2008-2012, ano kupaćeripe e Rromende Phurederimasa (konsilesa) thaj BTO e Koalicija „Rromano ramo” (Rromani rrota; „Rromski krug”), ano agor e 2008. beršesko, nakhavda rođinipe thaj ćerda statistikano dokumenti telo alav: „Fundo generalijengo e RRAE populacijako ane Crna Gora”. E publikacija pherda duj fundune resimata: ćaćuno đindo e RRAE populacijako ane Crna Gora thaj ćaćavdipe(ćaćuno) e socio-ekonomikaće situacijako RRAE populacijako. Publikacijasa si ćerde (laćharde) 9943 đene, save sar ano nacionaluno gnd mothodepe (deklarisisajlje) sar Rrom, Aškalija ja Egipcáno, a ćerde (laćharde) si:

- o demografikane karakteristike (đenipe, phuripe, prandomasko statuso)
- o geografikane karakteristike (than thanardimasko, than bešimasko)
- o sikavdimase(sićimase) karakteristike (formaluno thaj naformaluno sikavdipe (sićope), agorisardi sikavni (škola), vaj li o đeno đal ane sikavni (škola), savi klasa thaj aver.)
- o etnikane-kultorologikane karakteristike (nacionaluno ja etnikano perutnipe, e dejaći ćhib, e aver ćhib savasa kandel pe (vaćarol), konfesija thaj aver.)
- o migracionune karakteristike (paluno avipe, kana thaj katar thaj aver.)
- o ekonomikane karakteristike (bućardipe, bući(so ćerol), bibućardipe-evidencija e bibućardendi, đene pire ljipeimasa (poćindasa), therdipe e ćherutnengo)
- o ćherutnipe, e bijanduni(familia) (lista e đenengi e ćherutnendi thaj maškarpeste ane bijanduni(familia))
- o ćher(stani) thaj e kišle bešimase (pirutno e ćheresko(stanesko) gatisardipe e ćheresko (stanesko) pajese kanalizacijasa, elektro instalacijasa, pašipe e ćhudipesko, e droma thaj aver.)

Analizasa e ljinde generalijengo šajil te konstatilpe kaj vađe o majbaro đindo e perutnengo e rromane thaj egipcánonđe khetanako đuvdisarol ane kišle ekstremune ćorrimasko thaj but đungalje standardesko, uladune ano sastarimasko-higijenako gindipe, baro đindo naj len pire dokumentore, najljen sastarimasko thaj socijaluno arakhavipe(osiguripe), uladune si đungalje sikavdimasko. Mandaino (baro) đindo ni pindarol e sevikani ćhib, a cikno đindo silje agorisardo funduno sikavdipe, bute ćhinadune šajimatenca te resel ućo sikavdipe (sićope) katar o funduno. Majbut si bibućarde, a e bućarde ćeren majcikne kvalifikime thaj poćinde buća ja minimalune therdina (poćinda) ikalen ćerindoj korkoropestar đanimata thaj zanatore, so ljen anol ano agoruno bilaćho thaj nakonkurentuno than (pozita) po trgo bućako. Lindoj kaj o registripe e thanutnengo ane Crna Gora nakhavdo 2011. berše, o Zavodo vaš statistikaće ano 2012. thaj 2013. berš ka lundarol te inkaljol e generalije andar o Registripe, geja kaj gode generalije, karing e dinamika inkaljimasi, ka aven trubujime sar nakhljimasi funda vaš ćeripe beršune akcione planengo.

Vaš paruvipe gasave, situacijako, ja anglaljipe pozitako e Rromengo thaj e Egipcánongo, sar vi pherdune phandimasko ano amalikano, ekonomikano, kulturako thaj politikako đuvdipe trubune si sistematikane ćhinaduna(agorisaruna) save ljende ka lundaren majefikasuno pašipe ane umalina an save si majdaradune(majrrezikime).

II E RESIMATA THAJ PRINCIPORE E STRATEGIJAĆE

Strateguno resipe savo thodolpe akalje dokumentesa definisime si sar lačharipe thaj anglaljisaripe pozitako e Rromengo thaj Egipćanongo ano crnogorengo amalipe, so trubul te anol di ko ciknjaripe uladimasko save akana si maškar lendi pozita thaj e pozita ačhune thanutnengo. Lindoj po but kvalitetuno normativuno ramo garantime manušikane thaj minoritende hakaja ane Crna Gora, funduno resipe akalje Strategijako šajil te definisilpe sar vi ćeripe kišlengo vaš trubujipe thaj trubujipe fundune manušikane thaj minoritende hakaja po phandipe pe rromani thaj egipćajendi populacija, individualune thaj kolektivune, sar ka ma fundune thaj kvalitativune lačhardola saćiduno amalikano, kulturako, socio-ekonomikano thaj sarsavo aver than (pozita) akalje grupako e forutnendi e Crna Goraći. Pe godo ćhand ka ćerdol pocarruni integracija e rromane thaj egipćanonde khetanako ane amalikane thavdine e Crna Goraće, so ka avol lungotrajuno thaj pharo procesi. E integracija e rromane thaj e egipćanonde populacijako phandol vi nevljardipe e neve amalikane-kulturologikane phandimata karing e rromani thaj egipćanondi khetani, anglaldikhlje ano specifikuno dičhipe e šandinekamune koegzistencijako e majbarune thanutnenca thaj eliminisipe e tradicionalune anglalkrisimatengo thaj stereotipengo karakteristikune vaš phandipe karing kaja populacija, bibahhtaće na numa ane Crna Gora.

E principore ćhinadimase diskriminacijaće thaj jekhutnimase(barabarimase) anglal o kanuni si fundune anglalkiše vaš haćaripe sa e manušikane thaj minoritende hakaja, aj naj sode trubun vaš arakhavipe faktikune barabarunevortomasko e minoritesko e butimasa, uladune vaš arakhajpe uladune minoritesko identiteto. Ando goda vi maškarthemutnevortomase standardore thaj nacionaluno kanutnipe angladikhljaren instito dindimasko pherdune setosko e hakajengo e perutnende minoritende, savo akhardolpe **afirmativuni akcija-preferencijaluno tretmano-pozitivuni diskriminacija**. Kava koncepti, sar mađkarthemutno-juridikano standardi, uladune ane ramore e Phurederimasko(Konsilesko) e Evropako, indardol pe nacionalune, etnikane, rasune, konfesijaće, ćhibaće, kulturaće minoritetore. Ćerdolpe po dindipe nesave hakajengo ano majbaro gaćipe katar e hakaja save dindon e majbare thanutnende po fundo buhljune rregulengo e maškarthemutne hakajengo katar o aradipe e manušende hakajengo. E napore (mere) afirmativune akcijako indardon pe perutne e minoritende, varekaj pe thanutne save katar e majbutune ulavdon pe objektivune kriterijumore (e ćhib, konfesija, avipe(vica; njamo), kultura, nacionalnuno peripe), dindune si ano minoriteto, ane nadominantnuni amalikani pozita, a kase ċene mothon mangljipe thaj soljidaripe kaj peren gode minoritese thaj te araćen pire pala pe.

Pherdipe(realizipe) e fundune manušikane hakajengo thaj saćiduno lačharipe e pozitako e Rromengo thaj Egipćanongo silje majbutđutuno lačhipe vaš saćiduno crnogorengo amaljipe. Rrindosardo(šandino; lačhardo) ekonomikano thaj socijaluno bararipe, pherduno si stimulansi vaš mangljipe e Crna Gorako sar multietnikane demokratikane raštrako karing buhljune integrativune procesore.

Ćerdipe thaj pherdipe e Strategijako fundosavol pe avune bazikune principore, averćhande bararune ane praksa arakhajmase manušikane thaj minoritende hakajengo, uladune rrezikime, ačhavune thaj marginalizime grupe thaj populacije:

- principi jekhimasko(barabarimasko), ja jekhune šajimata thaj nadiskriminacija;
- principi integracijako bi asimilacijako;
- principi afirmativune ja pozitivune akcijako;
- principi paćivalimasko, moldisarimasko (dindipe sama) thaj promocije averćhandimase;
- principi bijanune barabarimasko;
- principi ažitimasko thaj korkorroažitimasko e rrezikime forutnende thaj grupende ane bilaćhi socijaluni pozita;
- principi uđilimase partnerimasko e Thagarnako, lokalune baripende, maškarthemutne organizacijende, civilune amalimasko thaj Rromengo thaj Egipćanongo ta participacija e rromende thaj egipćanonde organizacijengo ano ćerdipe thaj pherdipe (realizipe) e Strategijako;
- principi socijalune solidarimasko ja šandunekamune koegzistencijako e minoritese thaj majbutende;

- principi ulavdune obligacijako e šorune akterengo čerdimasko thaj pherdimasko (realizimasko) e Strategijako.

Sa kala principore si maškarpespe phanglje, maškarumblavde, ane situacija uće udžilimase korelacijako, so mandail kaj e resimata thaj e ćerimata Strategijaće šajin te realizinpe numa ljende integralune pherdimasa (realizimasa). Goda si pherdune logikane thaj ćačavdune godolese pe faktikuni situacija e rromane populacijako ane Crna Gora thaj trubupe anglaljimasko e sigune thaj efektivnune naponengo ano resipe sanirimasko gasave situacijako thaj ćeripe lundevaktune kišlengo kaj e Rroma thaj e Egipćanore ljen te realizin fundune manuškane thaj minoritende hakaja, sar vi savore aver forutne e Crna Goraće.

III JURIDIKAKO RAMO

E Crna Gora si , palo nevljardipe pire biumblavdimasko, ano but harrno vaktesko periodo ćerdili đenutni mandaine maškarthemutne organizacijengo. Geja, e Crna Gora pašili sabuhljune procesese sukcesijako e maškarthemutne vaćarimatende, savendi sa đeni ane angleder raštraće aranžmanenca (SFRJ, SR, Raštraći khetani Srbija thaj Crna Gora). An godo gnd, arakhavipe thaj anglaljisaripe e Rromende thaj Egipćanonde pozitako sar uladune rrezikime minoritetore, inkljel andar e obligacie save anol o Maškarthemutno pakti katar e forutnende thaj politikane hakaja, Maškarthemutno pakti katar e ekonomikane, socijalnune thaj kulturaće hakaja, E Evropaći konvencija katar e manušende hakaja thaj fundune mukljipengo, Evropaći socijaluni povelja, Ramosi konvencija Phurederipesi (Konsilesi) e Evropaći vaš arakhavipe e nacionalune minoritengo, Povelja katar o regionaluno ja minoritende ćhiba e butune konvencije katar o ćhinadipe savetane formengo e diskriminacijako – rasune, ano sikavdipe (sićope) mamuj e đuvlja, ćhavorre, pe bući thaj ano phandipe e bućaće maškarpesko, savetane vorte geja akharde **kovlje hakaja** andar o kotor ramosko JN, OEAS-se, Phurederipe(Konsili) Evropako, sar kaj si e Deklaracija JN katar e hakaja e perutnende nacionalune, etnikane, konfesijaće ja ćhiba minoritende andar o 1992. berš, JN Konvencija katar e apatridija thaj Konvencija PE katar e apatridija, Kopenhagose principore andar o kotor ramosko OEAS-se savetane anglabićhalimata Phurederimase (Konsilese) e Evropako andar kaja problematika.

Dićhindoј po alosaripe e Crna Gorako karing pherdojuridikano đenipe ane Evropaći unija, but importantno dokumenti si vi o Evropako ramo vaš nacionalune strategije integracija e Rromendi đi o 2020. (2) Kava Evropako ramo rodol te ćerdolpe jaćhencadikhlo paruvipe ane đuvdimata e Rromende. Goda si irisaripe e EU pe ađivesutni situacija thaj o jekhuno ni arlisarol obligacie e phuvende đenutna thaj ljende fundune obligacie. Akaljesa e EU ramosa e Evropaći komisija zurarol e phuva đenutna kaj, ano phandipe e Rromende đindesa save đuvdisaren(trajin) pe ljendi teritorija, ljen savetane anglimase pozicije pašo mukljisaripe(anipe) thaj bararipe e sabuhljune pašimasko e Rromende integracijaće sar ka ma realizin angladikhljine resimate. Kaja Strategija sala ano dićhipe e resimate thodine akalje ramosa, uladune ane umalina pašimase ano sikavdipe(sićope), bućardipe, sastarimase lundarimatende thaj hakaj po thanbešipe thaj fundune kišle e đuvdimase.

(2) Usvojen od strane Evropskog Savjeta, Komisije evropskog parlamenta, Evropske ekonomske i socijalne komisije i Komiteta regiona, o5.o4. 2011. Godine.

O Konstitucionalo e Crna Gorako jekhutnisarol (inkorporil) sa e liparde maškarthemutne-juridikane standardore katar o arakhavipe e manuškane thaj minoritende hakajengo ano andruno juridikako sistemi e Crna Gorako. Goda uladune indardolpe pe decizije katar o ćhinadipe sa e formengo e diskriminacijaće, barabarimasko anglal o kanuni, barabarimasko šajimasko – šansako, ćhinadimasko e buhljarimasko sa e formengo rritopese (mrzomase) thaj uladune e decizije katar o turvinjipe pherdune – pherde hakajengo vaš perutnende e nacionalune, etnikane, ćhibaće thaj ciknimata thaj minoritende khetana, po politikako, ekonomikako, konfesijako, kulturako, socijaluno thaj sikavdimasko (sićopesko) plano. Geja, Konstitucionalosa si definisime kaj „*sabuhljune ande decizije e maškarthemutne juridipese ćeren phanduno(jekhuno) kotor andrune juridikaće rindosarimasko, kaj siljen angljipe upral nacionalune kanunidinutnesko thaj kaj trubujisavon*

direktnune kana lenca rindosavon(regulinpe) e relacije averčhande sar ano nacionaluno kanunidinipe.”

Bute kanunenca, savenca definisilpe o kišlo e realizimasko uladune hakajengo, šajisardo si jekhuonojuridipe thaj činadipe diskriminacijako pe fije savo fundo:

o e čhanda agordimase phućimatengo e statutesko definisime si Kanunesa katar o crnagorako raštripe, Kanunesa katar e avrutne, Kanunesa katar o azili thaj Kanunesa katar e matikune registre;

o e procesore sikavdipese(sićopese) thaj edukimase tretirime si: Sabuhlune kanunesa katar o edukipe thaj sikavdipe (sićope), Kanunesa katar o anglasikavnako edukipe thaj sikavdipe (sićope), Kanunesa katar o funduno sikavdipe (sićope) thaj edukipe, Kanunesa katar o edukipe thaj sikavdipe (sićope) e čhavorrengo uladune sikavdimase trubumasa, Kanunesa katar e gimnazija, Kanunesa katar o profesionaluno sikavdipe (sićope), Kanunesa katar o sikavdipe (sićope) e barengo;

o juridikako ramo andar e umalin bućardimasi, realizipe e hakajengo pe bući thaj bućardipe, čerol bute kanunore, Lačhardipe thaj regulatora, uladune o Kanuni katar e bući, o Kanuni katar o bućardipe thaj realizipe e hakajengo andar o siguripe katar o bibućardipe, Lačhardipe katar e subvencije vaš bućardipe varsave kategorijengo e bibućarde đenengo;

o normativuno ramo vaš realizipe e hakajengo pe sastarimasko arakhavipe definisime si, maškar aver, Kanunesa katar o sastarimasko arakhavipe thaj Kanunesa katar o sastarimasko osiguripe;

o Kanunesa katar o socijaluno thaj čhavorrengo arakhavipe lačhardon e phućimata materijalune arakhavipesko e bijandunako (familijako), e đene ane situacija socijalune trubumase, čhavorrende, čhavorrende ano rreziko thaj gja majdur.

o e principore realizimase e kulturaće po fundo e mukljune čerutnimasko thaj paćivalipe hakajengo pe kultura, uzal barabaruno arakhipe sa e kulturaće identitetengo thaj paćivalipe e kulturaće averčhandengo, definisime si, maškar aver, Kanunesa katar e kultura;

o O Kanuni katar e medijore, o Kanuni katar e putarune radio-difuzne servisore e Crno Goraće, o Kanuni katar e elektronikane medijore, o Kanuni katar o čačavdipe e evropaće konvencijako katar o prekalhudutese televizijako – si majsamaline aktore andar e umalin realizimase hakajengo po informisipe;

o realizipe e principesko e bijanune barabarimasko definisime si Kanunesa katar o bijano barabaripe;

o O Kanuni katar o činadipe diskriminacijako činavol sarsavo dićhipe diskriminacijako thaj definisil mehanizmore vaš arakhavipe katar e diskriminacija;

o O Kanuni katar e minoritende hakaja thaj mukljimata po pašuno čhand lačharol turvinjipe e minoritende hakajengo thaj mehanizmore arakhavimase gode hakajengo, a uladune inđardolpe po arakhipe nacionalune identitetesko e minoritengo, gv. arakhavipe katar e asimilacija e minoritendi, sar vi šajisaripe efikasuno lipe e minoritengo ano putaruno đuvdipe.

Bute strategune dokumentenca andar e nesave umalina definisimo si o čhand realizimase e normativune ramosko thaj lesko praktikuno nakhavdipe.

IV NAKHAVDIPE, DIKHLJARIPE THAJ FINANSIRIPE E STRATEGIJAKO

E Strategija astarol o periodi katar 2012 đi o 2016. berš, a ka avol realizimi andar jekhberšende akcionune planore. Angluno akciono plano ka astarol periodo katar o anipe e Strategijako đi o agor 2012. beršesko, a beršese akcionune planore ka aven gatime ano phiruno paluno kvartali e akale beršesko vaš avuno berš. Beršune akcionune planonenca ka precizirilpe prioritetune napore(mere) thaj aktivitetore save trubun te nakhavdon an godo berš.

Vaš realizipe e aktivitetengo angladikhlje e Strategijasa thaj akcione planonenca udžilime (obligime) si:

o Ministripe vaš manušikane thaj minoritende hakaja,

- o Ministripe e andrune bućengo,
- o Ministripe sikavdipesko thaj sportesko,
- o Ministripe kulturako,
- o Ministripe bućako thaj socijalune phurederipesko,
- o Ministripe sastimasko,
- o Ministripe inćardune bararipesko thaj turizmesko,
- o Zavodo vaš bućardipe e Crna Gorako,
- o Direkcija vaš arakhavipe e našaldengo,
- o Maškarimata vaš socijaluni bući, thaj aver.

Ane realizacija e aktivitetengo šajin te ljen lipe vi e:

- o lokalune korkorovastaruna,
- o bithagarutne organizacije,
- o avera juridikane thaj fizikune đene.

Ano resipe prohodimasko e realizime aktivitetengo e Thagarni ka formiril Komisija vaš dikhljaripe nakhavdimasko e Strategijako. E Komisija ka ćeren e anglalthoutne e institucijende save si anglapindarde e Strategijasa thaj Akcione planosa sar inđarutne pokhajeće aktivitetengo, sar vi e anglalthoutne e Rromane phurederipesko(konsilesko) ane Crna Gora thaj e rromende thaj e egipcánonde bithagarune organizacijende. Komisijasa anglalbešutnil o Ministri vaš manuškane thaj minoritende hakaja. Ćeripe e Komisijako si ćerdipe(zurardipe) e akcione planonengo vaš nakhavdipe e Strategijako, upraldićhipe ljenje realizimasko, e nota resune rezultonengo po fundo nakhavdimasko e ande indikatorengo, anglapropozipe paruvipende thaj pherdipe e Strategijako po beršesko niveli thaj informisipe e Thagarnako e Crna Gorako katar o nakhavdipe e Strategijako. Ano resipe e efikasune ćerimasko pire aktivitetengo, e Komisija šajil te akharol e anglalthoutnen e organese raštraće direktijako thaj aver institucije, e anglalthoutnen e bithagarune organizacijende, sar vi anglalthoutnen e lokalune direktijende, te ljen ljipe ane bući e Komisijako.

E vastušeja vaš e realizacija e Strategijaći ka arakhavdon:

- o budžetesa e Crna Gorako,
- o budžetesa e lokalune khetanango,
- o donacijenca,
- o avralune finansijaće inćardimasa.

E Thagarni ka araćhol(siguril) budžeti vaš sarsavo berš nakhavdimasko e Strategijako andar pire hhajinga thaj andar e trubune fondore e maškarthemutne khetanako. Vaš angluno berš e implementacijako akale dokumentesko, e Thagarni, ano phandipe e vastušejenca mekljune Kanunesa katar o budžeto e Crna Gorako vaš 2012. beršese, arakhla vastušeja ane saćiduni suma katar e 473.080,00 eurore, katar save e vastušeja ane suma katar e 230.000 eurore arakhadine prekal o Ministripe vaš manuškane thaj minoritende hakaja, đikaj e aćhuni suma e vastušejendi planirime ano ramo e budžetesko e aćhune hardimase jekhuna, po Akciono plano vaš 2012. berš.

Saćiduni suma e vastušejendi, savi andar o Budžeto e Crna Gorako ka avol uladuni ane avune berša vaš finansiripe e Strategijako, ka umblavdol katar e vastušeja planirime vaš akalese, beršese kanunenca katar o budžeti e inđarutnende aktivitetengo angladikhlje e Strategijasa.

V UMALINA NAKHAVDIMASE E STRATEGIJAĆE

1. Juridikako statusi

Definisipe statutesko sarsavone korkorresko definisil o korpusi statusune hakajengo save si ljese po disponipe. Sipe e identifikacionune dokumentengo anglalthol funduno anglalkišlo vaš phandipe ano amalipe thaj ciknjaripe ćorrimasko e rromane thaj egipcánonde populacijako.

Godolesa šajisarolpe rinduno pašipe e trgose bućaće, socijalune arakhavimase, sastarimase thaj sikavdimase kandimase, thaj sahese ačhunese so anglamothol kišlo vaš normaluni organizacija e đuvdimasi. Bibahhtaće, jekh đindo e Rromengo thaj e Egipčanongo, fije si kaj ćerdol katar e thanutne ja našaldine populacijako, naj ljen identifikacionune dokumentore.

Po fundo e realizimasko e angladikhlje napengo(merengo) e Strategijaće vaš lačharipe e pozitako e RRAE-nđe populacijako ane Crna Gora 2008-2012 ano resipe regulisimasko e statusesko e avralutnengo e sajekhune thanardimasa ja hharnnevaktune bešimasa ane Crna Gora, e Thagarni e Crna Goraći, andar resorune ministrimata thaj institucije, a uzal ažutipe e maškarmutne organizacijengo resla dičhune thaj merisarise rezultatore. Kana si ano phućipe thanutni rromani thaj egipčanonđi populacija, ano regulisipe e crnagoraće raštrimase reslile merisarimase rezultatore andar e institucije sistemose thaj ano kupaćeripe e bithagarune sektorsa thaj maškarmutne organizacijenca. Prekal trubuno si kaj pe kaja problematika vi ano avuno periodi bičhinadimasko te lundardol bućasa.

Irisardino juridikako statusi prekaltrubuno si vaš lokaluni integracija. E Thagarni ka ćerol po arakhavipe e kišlengo kaj sa e INĐ save manden te ačhen ane phuv resen juridikako statusi, fije andar o statusi e saiktune thanbešimasa ja dromal ćherisarindoj ano phandipe e „Strategijasa vaš trajuno agorisardipe e našaldengo thaj internune našalde đenengo ane Crna Gora uladune boldimasa pe umal Konik”.

Šajune si duj trajune agordisaripena e statusesese e internune našalde đenengo save musaj te aven temeljime po principo pire lačhemangljimasko(pirećefesa), thaj goda:

- lokaluni integracija thaj
 - lačhomanglo (pirećefesa) iripe

E lokalesi integracija ljel pe kan regulisipe e juridikane statusesko e Rromengo thaj Egipčanongo ane Crna Gora savo šajutnil pašipe sa e hakajende anglaldikhlje pozitivune juridikane aktenca e Crna Goraće. Phararen e problemura mothodine ke RRAE populacijako save inđardon pe dokumentore andar e phuv avimasi, a phandine si:

- andipe(ikalipe) e dokumentengo vaš e đenende save si hramome ane matikane registre
- palaluno(pherduno; palavaktesko) registripe bijandimasko vi e barende vi e čhavorrende
- palaluno(pherduno; palavaktesko) registripe ano registari e raštrarengo vaš e barende thaj čhavorrende

Sar ka ma te agordisavon kala thaj mijazutne problemore, e Thagarni Crna Goraći thaj e Thagarni e Republikaći Kosovaći, telalhramosarde Ljindipekan katar o palaluno registripe e interno našalde đenengo andar e Kosova, save bešen ane Crna Gora ane fundune registre thaj registari e raštrarengo e Republikako Kosovako savo ka loćarel nevljardipe mehanizmengo e kupaćerimasko ano agordisaripe e statusune phućimatengo e internune našalde đenengo andar e Kosova save bešen ane Crna Gora, ano kotor palalune registrimasko ane fundune registre (bijandende, nićahimase thaj muljende) thaj registari e raštrarengo e Republikako Kosovo.

Aktivitetore:

1. Te lundardol e akcijasa informimase katar e šajimata agordisarimase e statusune phućimatende e INĐ thaj ćherutne thanutnende;
2. Te lundardol e akcijasa džapesko ane komune avimase ando ljipe pire dokumentengo trubune vaš regulisipe statusesko ane Crna Gora;
3. Čhuipe sama e dukharde grupende save naj ljen šajipe te ikaljen e dokumentore trubune vaš telalindaripe manglipesko vaš ljipe e statutesko, uladune vaš đene uladune trubumasa thaj godolende save đuvdisaren telal o huduti ćorrimasko;
4. Te sidardonpe e aktivitetore po definisipe procedurako e palalune registrimasko ane matikune pustika e bijandende vaš e čhavorre bijande ane Crna Gora, avral sastimase institucije, ano phandipe e „Strategijasa vaš trajuno agordisaripe phućimasko e našaldengo thaj internune našalde đenengo ane Crna Gora, uladune boldimasa pe umal Konik”;

5. Te ljindon napore(mere) pe identifikacija thaj ažutipe sa e denengo ano rreziko katar e apatridija;
6. Te miškosavolpe informativuni kampanja maškar e Rroma thaj Egipcánore katar o vasnope pire dokumentengo thaj registripe e čhavorrengo ane matikune registre e bijande thaj matikune registre e raštrarende;
7. Anglajisaripe bazako e generalijengo vaš e Rroma thaj Egipcánore, save siljen statusi e internune našalde denende, a na ljen ljlil (certifikata) andar e matikuni pustik e bijandendi, certifikata katar o raštraripe thaj pasoši ando regulisipe statusesko ane Crna Gora;
8. Informisipe e anglalmothoutnengo e lokalese administracijako katar e specifikune trubumata astardine e Strategijasa thaj arakhavdipe majbute informacije thaj inčardipe ano pašipe e dokumentengo.

2. Sikavdipe (Sićope)

2.1. Anglalsikavnako (anglaškolako) edukipe thaj sikavdipe (sićope)

Istardipe e čhavorrengo e rromane thaj egipcánonđe populacijako anglasikavnaće edukimasa thaj sikavdimasa(sićopesa) inđarol 13,81 % so si dujune majcarra (majzala) katar o istardipe e čhavorrengo pe raštrako niveli (26,65 %). Generalije katar o istardipe e čhavorrengo thaj e čhejengo mothol kaj si khanćik ano majbaro đindo istardine e čhejorra – 15,02 % ane relacija čhavorre – 12,69 %

Pe teritorija e Šorune forosi e Podgoricaći ano thanbešipe Vrela Ribnička, si edukimasi jekhorri an savi đan numa e čhavorre rromenđe thaj egipcánonđe populacijaće (čerutne thaj našalde andar e Kosova). E bijande (e dada thaj deja) čhavorrenđe save đan ane liparde edukimase jekhorra mukljarde si poćinimastar e hardımase hhapestar, a e hardımata detharinaće hhamase thaj užinaće araćhol korkorre e PASI „Đina Vrbica”. Ano kampo Konik pe Vrela Ribnička, kaj si thanardi e rromani thaj egipcánonđi populacija našalde andar e Kosova, O Lolo Trušul e Crna Gorako organizil 2-3 sahatore đivese psihosocijalune bućarnuna vaš 160 čhavorre barimase 3-6 berša.

Phandune e artikulosa 35 e Kanunesko katar o anglalsikavnako edukipe thaj sikavdipe (sićope), e hardımata hhamase e čhavorrenđe bi bijandende phuripesko thaj čhavorrenđe savende bijande si ljipeutne materialune arakhavipesko e familijako poćinol o maškaripe vaš socijaluni bući pe kasi teritorija si o than bešipe e čhavorresko, ja e bijandengo.

2.2. Funduno sikavdipe (sićope) thaj edukipe

Funduno sikavdipe (sićope) thaj edukipe si udžilimo (obligime) vaš sa e čhavorre barimase katar e 6 đı e 15 berša đuvdimase. Ane sikavni (škola) registrinpe e čhavorre save ane kalendaresko berš an savo ljen te đan ane sikavni ka pheren 6 berša đuvdimase

O đindo e rromenđe thaj egipcánonđe čhavorrengo ano funduno sikavdipe (sićope) barardol andar o berš ano berš. E generalije mothon kaj o đindo sajekh barola thaj kaj si pozitivuno trendo kana si ano phućipe funduno sikavdipe e rromane thaj egipcánonđe čhavorrengo. Ane sikavnako 2001/02. beršesko ane fundune sikavna sasa 536; sikavnako 2002/03. 626; 2003/04. 1006; 2004/05. 1169; sikavnako 2005/06. 1195; 2010/11. 1582 sikamne/na e rromane thaj egipcánonđe populacijako. Ane sikavnako 2011/2012 godo đindo si:

Thanutne perutne e Rromenđe thaj Egipcánonđe	Andraluno tradipe e denengo Rroma thaj Egipcánore (Kosovo)	E tradine dene Rroma thaj Egipcánore (varekanutni SFRJ republike)
Saćidune	Saćidune	Saćidune

842	720	20
-----	-----	----

Uladuno inčardipe lundarol JU FS „Božidar Vuković Podgoričanin” an savako pašipe arakhadol o Kamp Konik. Ane JU FS „Božidar Vuković Podgoričanin ane matikuni sikavni arakhadon 560 sikamne/na e rromane thaj egipcánonđe populacijako, a po than e klasa po Kampo Konik arakhadon 237 sikamne/na e rromane thaj egipcánonđe populacijako. O Ministripe sikavdipesko thaj sportesko thaj o Zavod vaš sikavnipe (školi), ano kupačeripe e Pedagogikane maškarimasa e Crna Gorako thaj Univerzitetesa e Crna Gorako – E Filozofesko Fakulteti ano Nikšić, an kaj sikavni (škola) écerol po lačharipe e suksesesko e sikamnengo/nango, ciknjaripe e čhibace barijerako, inčardipe thaj ažutipe ano nakhavdipe socijalune gatimatengo thaj đanipesko, sar vi lundaripe inčarimasko ano bararipe majbare nivelesko e pačajmasko thaj čajljardimasko. O Zavodo vaš sikavnipe dikhljarol nakhavdipe udžilimasko e direktoresko e sikavnako thaj sikamnengo/nango andar e thanuni klasa e FS „B.Vuković Podgoričanin”. E studentore volontera si ulavde pe klase thaj écerdo si khetano plano katar e bući volonterendi, sikamnengo/nango thaj pedagogosko e sikavnako (školako).

Ane naxhljune pand sikavnaće (školaće) berša sa e sikamne thaj e sikamna e rromane thaj egipcánonđe populacijako ljije pustika(3), e sikavne naxhlje bute seminara(4), o pherduno sićipe éerdilo rindune. Ano phandipe programesko e Rromane sikavdimase inicijative e sikavnango (školengo) écerda o pherdipe programesko vaš 1 ciklusi (I, II thaj o III klasa) andar e Crnagoraće čhibako thaj pustikutnimasko, naturako thaj amalipesko thaj muzikaće kulturako sainčarimatenca andar o rromano pustikutnipe, istorija, tradicija thaj muzikaći kultura(5).

Katar e sikavnako(školako) 2008/09 berš o Ministripe sikavdipesko thaj sportesko ano kupačeripe e Lolje Trušulesa e Crna Gorako realizil aktivitetore ano resipe eliminisarimasko e segregacijako ano sikavdipe e Rromane populacijako andar o Kampi Konik. O Ministripe sikavdipesko thaj sportesko aračhol(ulavol) bipočinimase pustika thaj indaripe đi e forose sikavna akalje čhavorrende.

Napal, si majbut projektore ano ramo save sesa ja vađe angažinpe e rromane asistentore ane fundune sikavna:

o O Programi „Rromani sikavdipesi inicijativa ane Crna Gora” realizime ano periodi januari 2006 – decembari 2008. berš, savo si inčardo katar e rig e Rromane sikavdipese fondosko (REF).

o „Inčardipe e RRAE populacijako ane kampore Konik savo realizil o Lolo Trušul e Crna Gorako.

Sa e čhavorre đi o pherde dešpand berša trubul te aven istardine fundune sikavdipesa. Problemi ano kontinuiteto sikavdipesko(školujimasko) čhutol sama ke čhavorre e rromane thaj egipcánonđe populacijako. Goda va, sikavipe mekljimasko e rindone sikavdipesko (školujimasko), inkljol, majbut, andar e socio-ekonomikane thaj kulturologikane motivore. Kana vačardolpe katar e čhejorra (rakljorra), e rodimata e bithagarune organizacijengo mothon kaj o šoruno motivo so činade sikavdipesa (školujimsa), goda so e bijande (e dada e deja) Rroma thaj Egipcánore majcarra(majzala) si dogrime po sikavdipe(sićope) e čhejorrango, sar ka ma aračhen ano éher e terne phraljen thaj phejen, rano zorasa dindipe e čhejorrango thaj inčardipe negativune aspektore tradicijaće thaj geja majdur.

Kana e sikavni(škola) konstatil kaj o sikamno maj ni avol ane sikavni (škola) thaj naj ano šajipe te écerol kontakti e bijandena (dadesa thaj dasa), voj katar goda džangljjarol o Sekretarijati vaš buhljuno agorimasko baroderipe thaj amalikano écipe thaj kompetentune inspekcijaće organore. An sarsavo suro, majtrubune si te buljon ljindinekan procedure thaj te definisilpe obligacija, sar ka ma e informacija katar o eventualuno mukljipe e sikavnimasko (školujimasko) ljindola dogrivaktune thaj ano phandipe godolesa kanunine te reagilpe.

2.3. Maškarunosikavnako(školako) sikavdipe thaj edukipe

E sikamne e rromane thaj egipčanonde populacijako registrinpe ane maškarune sikavna an save o sićepe inčardol pe crnogorikani thaj avera čhiba ano sevipeno trubujipe ane butune sura po principi afirmativune akcijske. Vaš e registrime sikamne ane maškarune sikavna (škole) akale populacijako o Ministripe sikavdipesko (sićopesko) thaj sportesko ano kupačeripe e Ministripesa bućako thaj socijalune phurimasko ulavol bipočinimase pustika, a stipendije o Ministripe vaš manuškane thaj minoritende hakaja.

Ane sikavnako(školako) 2011/2012 o đindo e registrime maškarune sikamnengo sa 72.

2.4. E ačhune(avera) nivelore sikavdipese thaj edukimase

Lindoj pe aktivitetore e averčhande akterengo, palune berša si samaline barardo vi o đindo perutnengo e rromane thaj egipčanonde populacijako save lundaren sićope (školujipe) pe učesikavdimase (učesićopese) institucije. Akana, pe fakultetore ane Crna Gora studiril ohhto studentore perutne e rromane thaj egipčanonde populacijako. Duj studentore si pe Juridikako fakulteto (buhluno dogripe thaj dogripe arakhavimasko thaj kriminalistika), duj studentore si po Fakulteto e politikane džanimasko (dogripe socijaluni bući thaj dogripe diplomatija), trin studentore si pe Filozofijako fakulteti ano Nikšić (dogripe psihologija, dogripe anglalsikavnako(anglalškolako) edukipe thaj sikavdipe(sićope) thaj dogripe pedagogija) thaj jekh studenti si po Fakulteto vaš fizikuno edukipe thaj sporti (dogripe sportesko žurnalipe). Sa e studentore ljen stipendije andar e raštrako budžeti.

E bare šajin te resen sikavdipe (sićope) pe putarune vasnune sikavdipese programore funduno, maškaruno buhluno thaj profesionaluno sikavdipe, sar vi pe programore sikavdipese (sićopese) e barengo ano phandipe e Kanunesa ano sikavdipe (sićope) e barengo. E bare nakhljutne e sikavdipese mukljardon katar e hardimata vaš resipe fundune sikavdipesko (sićipesko) sar vi vaš resipe anglune kvalifikacijako.

O Programi funkcionalune hramomasko thaj đilabimasko thaj Programi fundune sikavnako (školako) vaš barende realizin e fundune škole thaj e organizatora sikavdipese e barende save siljen licenca vaš bućace meklji katar o Ministripe sikavdipesko thaj sportesko.

O Maškaripe vaš profesionaluno sikavdipe po rodipe e Zavodosko vaš bućardipe čerda standardore profesijaće thaj programore sićimase vaš trubupe nesave projektengo. O Maškaripe, geja, po rodipe e Fondacijako vaš stipendiripe e Rromengo (programi savo finansiril COSV) thaj Lolje trušesko e Crna Gorako (programi savo finansiril e Evropaći komisija thaj Danskako Lolo trušul), čerol standardore, programore, dikhljarol e realizacija programendi thaj vaš nakhljutne ljende programengo e elementarune funkcionalune hramomasko thaj đilabimasko e Phućutne maškarimasa organizil agorisardo phućutno. Geja, realizilpe o projekti „Paso po paso – PARUVIPE”, inčardo katar e rig e UNESCO-si. Resipe si kaj andar e bućarnuna e bijandenca(dadenca thaj dejenca) zurardol ljindipekan esencijalune motivengo e bijandipesko thaj khetane rolako e bijandende ano procesi vazdimasko thaj edukimasko e čhavorrengo, bararipe avune kvalitetune relacijako o bijanduno-o čhavorro, bararipe sićimasko e konstruktivune komunikacijako ano resipe adekvatune agordisarimasko e problemune situacijengo thaj aver.

Akanaće si o projekto „Inčardipe pherde procesose e socijalune inkluzijako” savo si propozime andar e programore IPA 2010. Buhluno resipe e projektosko si kaj andar e kandimate socijalnune phurimasko thaj andar o sistemi sikavdipesko lundarol phandipe e dukharde, socijalune avralčhudine grupe. Telalresimata e projektese inčardonpe po gatipe thanorra vaš registripe e RRE čhavorrende ane funduni sikavni (škola), ačhavdipe mekljimasko e sikavnako(školako), identifikipe organizacione vastušengo thaj kapaciteti vaš alope RRE asistengo: e čhanda arakhavdimase finansijaće inčardimasko; selekcionune kriterijumore thaj procesi; hramosaripe e bućako.

O Ministripe sikavdipese thaj sportese inčarol e aktivitetore e bithagarutne sektorsko save siljen vaš resipe standardizacija thaj kodifikacija e rromane čhibaći. Resipe si kaj majanglal te standardizilpe thaj kodifikilpe e rromani čhib sar ka ma ljel e forma pustikutne čhibaći thaj te gatisavol trubuno profesionaluno kadri vaš realizipe e sićimasko, pala soste ka ma e rromani čhib čhutola ano sikavdimasko sistemi.

E aktivitetore:

1. Te lundardol sa e čhavorrende RRE populacijako (uladune fokusesa pe čhejorra), pe principore desegregacijaće, andar e familije save arakhadon ane situacija socijalune trubujimasi bipoćinimasko registripe, thanbešipe thaj hhape ane anglalsikavnaće (anglalškolaće) institucije;
2. Te barardol thaj trubujisavol(čhutol) hharrno programi e gatimasko vaš džape ane funduni sikavni e čhavorrengo barimase katar e 5 đi e 6 berša sar vi specijalizime programi psihosocijalune inćarimasko; te sikavdol o kadari;
3. Te ćerdol e baza generalijendi savi ka phandol e generalije katar o registripe, sar vi o đindo e čhavorrengo avral edukipesko thaj sikavdipesko sistemi;
4. Te buhljardol o mehanizmi identifikimasko e čhavorrengo, avral o sistemi edukipesko thaj sikavdipesko resimasa te phangljon ano sikavnako (školako) sistemi;
5. Te buhljardol e kontinuirime dikhljaripesko e džapese sićopesko (rindune raportiripe e sikavnango(školengo), formulari vaš dikhljaripe, detektipe sikavnango(školengo) an save si majbaro drop-out, ljindunekan definisipe rolako e Zavodosko vaš sikavnipe(školipe) phuroderikano-instruktivuno inćardipe, dikhljaripe bućako e sikavnango(školengo), profesionalune sevipengo thaj aver.); Akcenti te thodol po mehanizmi dikhljarimasko e sikavnimasko (školujimasko) čhejorrango RRE populacijako thaj phandine godolesa permanentune te kontrolisilpe o kvaliteti e reslje đanipesko;
6. Te nakhavdol pherdimasko sićope vaš nakhavdipe čhibende barijerengo, ćeripe e čherese ćerimatengo, anglaljisaripe e sikavnaće (školaće) resimasko fundome pe principore individualizimase;
7. Te buhljardol inćardipe ano sićope katar e rig asistentonendi thaj studentonendi volontera; te diferencirilpe e rola rromane asistentonendi thaj medijatorendi;
8. Organizipe adekvatnune psihosocijalune inćardimasko vaš sikamna e RRE populacijaće, uladune fokusesa pe čhejorra;
9. Te ćerdolpe bući e bijandena (dadena thaj dejenca) po zuraripe motivacijako vaš lundaripe sikavnipesko (školujimasko) ljende čhavorrengo, uladvune buhljarimasa po sikavdipe (sićope) čhejorrango, phandindoj adekvatuno sićope vaš bijandende(dadende thaj dejende) čhavorrende e RRE populacijako te ažutilpe vaš vaćaripe e sevune čhibako; Te organizinpe informativune bućarnuna katar e kanunesi obligacia agorimasko e fundune sikavdipesko (sićopesko);
10. Te gatisavon e forose sikavna (škole) vaš istaripe e čhavorrengo katar o Kampi Konik e RRE populacijako ano resipe ciknjarimasko e segregacijako thaj te lundardol o sikavipe sikavnengo (individualizime sićope; aćhavipe zoripesko, kupaćeripe e bijandena(dadena thaj dejenca), rromani istorija, avipe (vica), tradicija, adetore...(siklipe);
11. Te nakhavdol o programi profesionalune orijentacijako (fokusesa pe čhejorra) thaj bićhinadune te pinđardon vi e bijande (dada thaj deja);
12. Bićhinadino sikavdipe (sićope) e perutnende e RRE populacijako interesime vaš bući ane edukimase-sićopese institucije, uzal arakhavipe trubune stipendijengo vaš e RRE maškarunesikamnende thaj studentende, akcentosa po stimulipe e čhejengo, uzal ažutipe „afirmativune akcijengo” paša bućardipe;
13. Te barardol o đindo e phandine denengo ane programore sikavdipesko (sićopesko) thaj sikavipe (gatipe) e barengo e akcentosa po barabaruno ljipe e đuvljeđejengo: programore funkcionalune hramomasko thaj đilabimasko (drabarimasko); programore vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš profesija; certifikome programore e sikavdipese(sićopese) thaj sikavipe, vaš profesije save roden po trgo bućako, a save ćajljaren trubumate thaj interesipe perutnende e RRE populacijako; programore sikavdipese (sićopese) vaš pinđarde bućidindutnese; motivacionune stipendije thaj pherdune saićarimate palo profesionaluno sikavipe (misalese bipoćinimasko tradimasko sićipe, thaj miaz.);
14. Te vazdolpe o niveli mincomasko e putarune gindipesko katar o prekaltrubupe thaj samalino phandipe e čhavorrengo e RRE populacijako ano edukativuno-sikavdino sistemi;

te ljindon pozitivune misala e afirmime thaj angljisarutne, ućesikavune perutne e RRE populacijako sar misal vaš motivipe thaj integripe e bijandengo thaj e čhavorrengo.

3. Bućardipe thaj e hakaja andar e bućako uđiljimo phandipe

E politika bućardimasi ane Crna Gora definisilpe Nacionalune Strategijasa bućardimasi thaj manušenje resursengo, savasa anglaldičhol maripe opipe lunđevaktese bibućardimasko, andar e napore (mere) aktivune politikako e bućardimasi, dandindoj pe grupe save phare aračhen bućardipe. E nacionaluni strategija bućardimasi thaj bararipe e manušenje resursengo vaš periodi 2012-2015. berš, andi si ano decembro 2011. beršesko.

Ano phandipe e Kanunesa katar o bućardipe thaj realizipe hakajengo andar o siguripe katar o bibućardipe e inđarutne khajekhune bućengo bućardimase si o Zavodo vaš bućardipe e Crna Gorako thaj e agencija vaš bućardipe, save čeren e buća telal e kišle dikhljarde gode kanunesa. Funduni

bući e Zavodesi vaš bućardipe si lundaripe ažutimasko e bibućarde đenende, andar maškaripe ano bućardipe thaj bućaće angažimase, profesionaluno phurederipe thaj informisipe e bućidinutnesko thaj e bibućarde đenengo katar e šajimata bućardimase, inđaripe e dikhljarde evidencijende andar umal bućardimasi, arakhadipe hakajengo andar o siguripe vaš suro bibućardimasko, nakhavdipe ačhune napongo (merengo) aktivune politikako e bućardimasi (sikavdipe (sićope) thaj sikavipe e barengo, putarune buća, inćardipe korkorobućardimase, subvencioniripe bućardimasko, thaj gja majdur).

Funduno semnope e amalikane-ekonomikaće pozitako e perutnengo e rromane thaj egipćanonde populacijako ane Crna Gora si cikno stadiumo e ekonomikane aktivitetongo thaj ućo bibućardipe. E Rromani thaj egipćanonđi populacija si šorune ačhavdini andar e formalune forme bućardimase, đikaj o majbaro đindo e đenengo ljel pe gode profesijenca an save ni rodolpe profesionaluno đanipe. Baro đindo si bućardo ane prahhalji ekonomija, šorune po čidipe čhudimatengo vaš reciklaža. Godolese, e rromani thaj egipćanonđi populacija perel e kategorijaće đenendi zuralje činade šajimatenca bućardimase, cikne konkurencijasa thaj mobilimasa po trgo bućako.

Najstalipe sikavdipesko (sićopesko) thaj sikavdimase šajimatengo anglalmothol jekh katar o majbaro pharipe an suro bućardimasko e rromane thaj egipćanonde populacijako. E ačhune sure save kaja populacija anen ane bilachi pozita, suroj dindoj po trgo e bućako thaj ačhavipe bućardimasko, si: najstalipe e pire lilengo (so si anglalkišlo vaš ljipe kandinengo ane umalina bućardimase); phari ekonomikani thaj socijaluni situacija, ando save naj ano šajipe te ačhen pe goda majlundē programore sikavimase thaj sikavdipese; diskriminacija thaj naačhipe pe goda katar e rig narromendi thaj dinutnebućende; đuvdipe ano bisigurime thaj nastandardizime thanbešimata; najstaljipe garancijako ano dičhipe bimiškomatende thaj žirantore vaš vazdipe kreditesko; čišlo informisipe; negativune aspektore pire tradicijako; nasipe paćajmasko ane institucije sistemose; najstalipe kadronengo vaš edukacija perutnende akale populacijaće; socijaluni izolacija thaj najstaljipe socijalune sićimate, thaj geja majdur.

Maškarune, ano berš, pe evidencija e Zavodosi arakhadol trujal 1000 đene, save mothodon (deklarisinpe) sar perutne e rromane thaj egipćanonde populacijako. Ljipe e đuvljeđejengo si trujal 40 %. Ano saćiduno registripe e bibućardimasko kaja populacija ljel ljipe 3-4 %. Pale, naj precizune generalije katar o registripe bibućardimasko akale populacijako, godolese kaj instrukcijenca katar e evidencije ane umalin bibućardimasi thaj bućardimasi naj anglaldikhlo evidentiripe generalijengo katar o etnikano perutnipe e đenengo save roden bućardipe. Bi godoljesko, fakto si kaj majbaro đindo e perutnengo akalje populacijako ni ašudarol ažutipe ano bućardipe, uzal maškarisaripe e Zavodosko vaš bućardipe, ta kaj ikljipe roden dromal angažimasko ane prahhalji ekonomija, anglalthol pherduno motivo najstalimasko e precizune generalijengo katar o registrime bibućardipe.

Prekal 90 % registrime perutne e rromane thaj egipćanonde populacijako čeren e đene bi profesijako thaj profesionalune gatimasko. Von, ćaće, majlundē ašudaren po bućardipe. Majcikno đindo akalje populacijako bućardolpe pe sezonaće buća ano čeripe čherengo, umalinekonomija thaj

turizmi thaj andar e programore putarune bućende, kaj fundosaren bućako uđilime phandipe po ćhinado vakti.

E programore aktivune politikako e bućardimasko, save realizil o Zavodo vaš bućardipe, gatisarde si sistematikune ciknjarimase e bibućardimasko phare bućardimase Ċenende. Pe umalin bućardimasi e Ċenendi e rromane thaj egipćanonde populacijako o Zavodo bararol partnerimata e organizacijenca e civilune amalipesko thaj bućidinutnenca.

E rezultatore phandimase e Rromende thaj egipćanonde ane napore(mere) aktivune politikaće e bućardimase, ano nakhljuno periodi, si zurardimase thaj mothon kaj si sa majbaro interesipe vaš anglaljisaripe Ċiakanutne statusesko thaj phandipe ane programore save lundardon ljende, prekal o Zavodo. Goda so ćerol o Zavodo thaj ljese partnera pe umalin e sikavdimasi (sićomasi) thaj profesionalune sikavdimasko tanđarol kaj si diskriminacija po trgo e bućako, ano gnd bućardimasko e Rromengo thaj Egipćanongo palo agorisaripe e programengo e sikavdipese thaj profesionalune sikavimase.

Sabuhljune resimata e Strategijaće ane umalin e bućardimasi si baripe ljipesko e perutnende rromane thaj egipćanonde populacijako ane napora(mere) aktivune politikaće e bućardimase, uzal barabaruno phandipe e ĊuvljeĊejengo; anglaljisaripe šajimatengo vaš kvalitetnuno bućardipe; baripe skalako e bućardimasko thaj inćaripe gasave trendesko; anglaljisaripe kupaćerimasko maškar e socijalune partnera thaj civiluno amalipe; ciknjaripe diskriminacijako po trgo e bućako.

Andar arakhavipe kvalitetnune sikavdipesko thaj sikavimasko vaš e Rromende thaj Egipćanonde, sar aktivune napore(mere) bućardimase, ka vazdolpe o niveli ljende bućardimasko thaj generisil potencijali vaš ćeripe pire therdimasko, so ka avol anglimasi funda vaš bararipe socijalune ekonomijako, mukljaripe katar o ćorripe thaj arakhavipe pherdejurdikune Ċenipesko ano amalipe.

E aktivitetore:

1. Organizipe e informacione kampanjako katar e hakaja thaj uđilimata (obligacie) e rromende thaj e egipćanonde populacijako ane umalin e bućardimasi, uladune akcentosa po informisipe e ĊuvljeĊejengo (aktivuno ljipe e Rromane phurederimasko(konsilesko), e rromane BTO thaj lidera);
2. Motivisipe e Rromengo thaj e Egipćanongo vaš aktivuno rodipe e bućako thaj phandipe ane napore (mere) aktivune politikaće bućardimase, andar o phandipe ane informativune vaćarimata vaš nevemothode Ċene thaj informacionomotivacione seminara; promovisipe nakhljutnengo e programesko ane lokaluni khetani;
3. Arakhavipe kursengo e ćhibaće vaš Rromende thaj Egipćanonde save ni vaćaren e crnogorendi ćhib, uladune vaš e ĊuvljeĊeja;
4. Organizipe e programengo save phanden vi funkcionaluno hramope thaj Ċilabipe (drabaripe) thaj sa dićhimata sikavdipese;
5. Organizipe e programengo vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš profesija, vaš so majbaro Ċindo e Ċenengo save najljen profesionaluno gatipe;
6. Organizipe sertifikime programongo e sikavdipese thaj sikavimase, vaš profesije save si rodine po trgo e bućako, a save ćajljaren e trubumata thaj interesipe e perutnengo e rromane thaj egipćanonde populacijako thaj siljen phandipe e avune šajimatenca vaš bućardipe;
7. Organizipe programengo e sikavdipese thaj sikavimase vaš pindarde bućidinutnese;
8. Andrisaripe e motivacione stipendijengo thaj pherdune sainćarimatengo pala profesionaluno sikavipe(bipoćinimasko tradimasko sikavipe, thaj miaz.)
9. Phandipe e Rromengo thaj e Egipćanongo ane programore putarune bućende thaj sezonako bućardipe, e uladune akcentosa po arakhavdipe barabarune ljipesko e ĊuvljeĊejengo;
10. Phandipe e Rromengo thaj Egipćanongo ane programore ćerimase e ćherende (stanonende) vaš e rromende khetanaće;
11. Iniciripe ćerimasko neve standardengo e profesijaće – medijatori e socijalune inkluzijako thaj romano asistenti thaj organizipe programengo e sikavimase vaš jekhune;

12. Angažipe e medijatorengo e socijalune inkluzijako thaj e rromende asistentengo e lače pindarimasa e rromane thaj avera čhiba ano sevuno trubujipe, lokalese sura, bararde sikavimasa thaj resune kvalifikacijenca, andar e projektune aktivitetore thaj programi e putarune bučengo;
13. Iniciripe uladune programesko e bučardimasko e perutna e rromane thaj egipcánonde populacijako vaš bući čhere;
14. Inčardipe bararimasko e bijandunaće (familijaće) biznisesko;
15. Inčardipe arakhajmase thaj bararimase e tradicionalune zanatonende e rromane khetanende (andar o baripe bićinutnengo(zadrugengo) thaj ulavdipe e grantonengo);
16. Formiripe e uladune fondosko vaš kreditiripe firmengo thaj korkorrobučardimasko e đenengo e rromane nacionalitetese pe majtelune kišle katar e trgose (bikamataće kreditore, kreditore e but tele kamatenca, kreditore e lunde vaktese poćinimase, thaj miaz.);
17. Legalizipe e sipese bučarimasko andar e sfera e prahhalje ekonomijaće, andar o andrisaripe uladune bućaće thaj porezese ločarimata;
18. Čačavdipe e kvotengo po principi afirmativune akcijako vaš varsave buća e Rromende thaj Egipcánonde;
19. Nakhavdipe rodinimatengo katar e skala diskriminacijako thaj mobingo perutnende/nande e rromane thaj egipcánonde populacijako an suro bučardimasko thaj ano nakhavdipe trajimasko e bućaće maškaruđilimasko;
20. Nakhavdipe e informacionune kampanjako ke bućidnutne vaš nakhavdipe stereotipengo thaj anglakrisimatengo paša o bučardipe e rromane thaj egipcánonde populacijako;
21. Stimulisipe e bućidnutnen vaš bučardipe e perutnen e RRE populacijako, andar o sistemi bućaće thaj porezese ločarimata thaj subvencije vaš e Rromande thaj Egipcánonde anglalipeutne thaj bućidnutne save bućaren e bućarnen e rromane thaj egipcánonde nacionalitetese;
22. Aktivuno bučardipe e perutnengo e rromane thaj egipcánonde populacijako ano putaruno sektori;
23. Iniciripe ćerimasko e kanunikane regulativako vaš bararipe socijalune ekonomijako;
24. Pherduno bararipe e đangljimasko thaj sikavimasko BTO sektoresko thaj ljende anglalmothoutnengo ane akhardine trupore vaš buća monitoringose procesesko e inkluzijako thaj putarune prezentirimasko, ano resipe majlače ćerutnimasko thaj realizipe nacionalune thaj lokalune politikengo mamuj e Rroma thaj Egipcánore;
25. Zuraripe e socijalune partnerimasko – phandipe thaj phandimata e sipese(akanutne) institucije thaj lokalese khetana;
26. Zuraripe koordinacijako thaj partnerengo maškar e maškarimata vaš socijaluni bući, biro e bućako, e rromane BTO thaj lidera, Rromane phurederimasko (konsilesko) thaj e maškarthemutne organizacije, ano konteksto gatimasko thaj implementiripe e projektesko savo finansiril e EU ano socijaluno sektori;

4. Sastipe thaj sastimasko arakhavipe

Ano sastarimasko sistemi ni inčardon(ćerdon) e evidencije save si bazirime pe etikani, nacionaluni ja khajekh aver perutnimasi e trubutnese sastarimase arakhavipesko. Pale, indirektnune, dićhindoј ane kategorija „poćinutnesi e kontributengo” thaj „piripe siguritnesko” šaj te avolpe đi ke generalije vaj li e perutne e rromane thaj egipcánonde populacijako ljen kandimata ano sastarimasko sistemi e Crna Gorako.

Dićhimasa ane đivesune evidencije e bućaće e alosarde doktorengo (sastarutnengo), ane maškarimata thaj jekhorra vaš inčardipe si evidentno kaj e perutne e rromane thaj e egipcánonde populacijako (save siljen statusi andraluno tradipe e đenengo ja našalde đenengo ja đene save roden azili ja uladuno arakhavipe) ljen kandimata save ljen vi e aćhune trubutne e sastarimase arakhavipesko.

Reformasa sistemose sastarimasko andruno si alosardo doktori prekal savo e sigurime realizin primaruno sastarimasko arakhavipe thaj savo ljende lundarol bičaldipe vi pe sekundaruno thaj tercijaruno niveli e sastarimase arakhavimasko.

O Kanuni katar o sastarimasko siguripe arakhla kaj e socijalune rrezikime kategorije, e bibučarde, e čhavorre di e funduni sikavni (škola), a te školujisajlje đikaj agorisaren o maškaruno thaj učo sikavipe, e đuvljeđeja ano khamnipe thaj berš dive palo bijandipe, e majphure katar e 65 berša thaj e nasvalje katar e savetane nasvaljimata, ni ljen ljipe ane hardimata e sastarimase (siljen bipočinimasko sastarimasko arakhavipe). E Činavduni (Uredba) katar o čhand e realizimasko e sastarimase arakhavipesko e avralutnengo e perutnen e rromane thaj egipcánonde populacijako jekhutnisarda(barabarisarda) ane hakaja pe sastarimasko arakhavipe e sigurimatenca (pe save inđarolpe o kanuni katar o sastarimasko siguripe). Akana naj normativuno pharipe(ačhavipe) kaj o perutno e rromane thaj egipcánonde populacijako savo naj lje dokumentore (pesko lil (lična karta), pasoši ja aver khajekh identifikimasko dokumenti, lil(certifikata) andar e pustik bijandendi, jekhuno matikano đindo) realizil hakaj po sastarimasko arakhavipe, sar ano baripe geja vi po saičaripe kandimase sar vi rindune sigurutne. E sura e đenende save arakhadon pharimasa ano realizipe e hakajengo po sastarimasko arakhavipe ka aven jekh po jekh agorisarde ano kupačeripe e UNHCR-esa thaj DEU.

Ano periodi katar o fundope e Kamposko I thaj e Kamposko II ane Podgorica si buhljardi ambulanta vaš barende thaj e ambulanta vaš čhavorrende, an savi duj sahata ano dive čeren e doktora (sastarutne) vaš barende thaj čhavorrende (angleder e ambulanta čerola 2 sahata angle thaj 2 sahata palo upaš o dive). Ano periodo avral e bučace vaktesko e ljiparde ambulante e sastarimasko arakhavipe e perutne e rromane thaj egipcánonde populacijako šajin te realizin ane ambulante e čher sastimase Podgorica (pe sa lokacije, a majpašuni lokacija si sastarimasko objekti Konik).

E perutna e rromane thaj egipcánonde populacijako vaš kandina reproduktivune thaj seksualune sastimasko šajin te mothodon e alosarde ginekologende ane čera sastimase, a o bijandipe šajin te realizin an sarsavo bijandimasko than ane Crna Gora.

Vakcinipe e čhavorrengo e perutnengo rromane thaj egipcánonde populacijako, save najljen piro alosardo pedijatri thaj save ni đan ane sikavni (škola) nakhavdolpe ane thana bešimase an save si arakhade kolektivune thanarimata e perutnengo akale populacijako. O Instituti vaš putaruno sastipe organizil hharrnevaktune kampanje e vakcinacijače e rromane thaj egipcánonde čhavorrende po Koniko, so rezultiril uče procentosa učharimase (vaš nesave nasvalimata vi đe 98 %).

But vasno kotor e aktivitetesko ano resipe informimasko e Rromengo thaj Egipcánongo ano phandipe sistemosa e sastarimase arakhavimasko si džangljaripe katar o mandaipe thaj angljimata trubumase e kandimase maškarimatengo thaj inčardipe ane sastarimase institucije, an save nakhavdol e prevencija, arakhavipe thaj angljisaripe e sastimasko. Ano resipe arakhajmasko e dejako thaj e čhavorresko, si trubupe vaš medijatora save ka, ano direktnuno kontakto akalje đenenca, ka nakhavol e trubune informacije katar o mandaipe thaj anglaljisaripe e reproduktivune sastimasko, pe vaš ljende lindino kan thaj trubuno čhand.

Aktivitetore:

1. Te sikavdol (čačavdol) o sastarimasko statusi e Rromengo thaj Egipcánongo po fundo sikavimatengo relativune sastimase mothoutnengo, sar ka ma definisinpe e specifikune napore(mere) e sastarimase arakhavimasko akale dukhade kategorijako;
2. Te arakhadol sajektuno monitoringo e sastarimase thanesko thaj sastarimase trubumasko e Rromengo thaj Egipcánongo;
3. Te barardol resljipe thaj pašardipe e sastarimase arakhavimasko katar e sa aspektore – teritorijalne, kultorologikane thaj ekonomikane resljimasko;
4. Te zurardon thaj dogrisavon e perutne e rromane thaj egipcánonde populacijako te alosaren pire doktore (sastarutne) (sa godola save siljen agordino statusi ane Crna Gora: e raštrara Crna Gorače ja e avralutne hharrnevaktune thaj trajune than bešimasa);

5. E perutnende e rromende thaj egipcánonde populacijako save najljen agordime statusi, e sastarimasko arakhavipe te arakhadol ano phandipe e Činadunasa(Uredbasa) katar o čhand realizimasko e hakajengo e tradine đenengo andar e varekanutne jugoslavijaće republike thaj andraluno tradipe e đenengo katar e Kosova save bešen ane Crna Gora;
6. Te telalhramonpe e ljindipekana katar o kupačeripe e BTO save ljenpe phućimatenca sastimase e Rromengo thaj Egipcánongo ano gnd lundarimasko ekspertune, ćacune thaj specifikune informacije thaj adekvatnune intervencije;
7. Te edukinpe e perutne Rroma thaj e Egipcánore katar e hakaja pe sastarimasko arakhavipe, katar o čhand realizimasko e hakajengo sar vi sastarimase bućarnen save ljende trubun te arachen realizipe hakajengo pe sastarimasko arakhavipe;
8. Te arakhadon adekvatnune napore (mere) edukacijaće vaš sastarimase bućarne ando specifiko akalje populacionune grupako;

5. Socijaluno thaj čhavorrengo arakhavipe

Ano sistemi socijalune thaj čhavorrende arakhavimasko ni inćardol e evidencija savi si fundome pe etnikani, nacionalnuni ja khajekh aver peripe trubutnengo(inćardutnengo) e socijalnune arakhavimasko.

Lindoj pe angleder mothodino problemi najstalipe e pire dokumentengo, a korkorro godolesa thaj bišajipe pašimasko e savetane hakajende, but cikno đindo e rromane thaj egipcánonde familijengo ljel materijaluno arakhavipe e familijako, čhavorrengo pherdipe thaj aver socijalune beneficije save realizinpe po fundo e kanunese agordimase andar kaja umalin.

Funduno resipe e Strategijako an kaja umal si loćaripe pašimasko e rromane thaj egipcánonde populacijaće ano sistemi socijalune thaj čhavorrende arakhavimasko. Kava ka reselpe činavune(ande) aktivitetenca ano avuno štareberšengo periodi.

Aktivitetore:

1. Lačhardipe resimasko thaj kvalitetune kandine e maškarimatengo vaš socijaluni bući;
2. Organizipe e informativune kampanjako ane rromane thaj egipcánonde thanbešimata katar e hakaja thaj čhand realizimasko e socijalune thaj čhavorrende arakhajmasko;
3. Angažipe e rromane medijatorengo vaš trubupe e profesionalune timengo ane maškarimata vaš socijaluni bući thaj avera institucije e socijalune arakhavimasko;
4. Uladune programenca thaj aktivitetenca te lundardol arakhavipe e đenende e uladune trubujimasa e rromane thaj egipcánonde populacijako;
5. Formiripe e mobilnune timonengo ćerde katar e anglalthoutne/na e maškarimatende vaš socijaluni bući, e rromane medijatorenca, anglalthoutne/na e rromane thaj egipcánonde BTO, anglalthoutne/na e ćerende sastimase, anglalthoutne/na Direkcijako e policijako vaš lundaripe servisesko e socijalune inćardimasko;
6. Ljindipe upraldićhimasko thaj grižako upral e čhavorre save činaven rinduno sikavnipe (školujipe), e akcentosa pe čhejorra (rakljorra);
7. Preventipe e carraberšende thaj zorasa/vaćardine prandomatengo andar e bući multidisciplinarune timonengo paše maškarimata vaš socijaluni bući thaj angljisaripe kupačerimasko e sikavnaće (školaće) institucijenca;
8. Te andol nevo Kanuni katar o socijaluno thaj čhavorrengo arakhavipe thaj avera telalkanunese aktore;

6. Zoripe upral e đuvljeđeja thaj zoripe ane bijanduni(familija)

Zoripe ane bijanduni (familija) si specifikuni forma bijano funduno zoripe savo rrezikil realizipe e fundune manuškane hakaja thaj mukljimata e đuvljeđeje.

Vi kaj e Crna Gora angljsarol e politika bazirime pe principore nadiskriminacijaće thaj paćivalipe e manušenje hakajengo, o akanutno normativuno thaj institucionaluno ramo vađe sajekh ni garantin efektivune mehanizmore arakhajmase katar o zoripe upral e đuvljeđeja save aračhen jekhuno arakhavipe e perutnende e rromane thaj egipcánonde populacijako ano phandipe e andine maškarmutne standardenca. Sar šajune motivore anglapindarenpe: najstalipe e sistematikane agordipena ane umalin e familijaće arakhavimasko, najstalipe ječemose rindore thaj procedure ano ćerdipe e viktimenca zoripese, nasode trubul baripe e kupaćerimasko thaj koordinipe maškar e kompetentune institucije, nasode trubul arlisaripe e relevantune generalijengo. Bi godolesko, e praksa sistematikune ćidimasko thaj analizirimasko e generalijengo katar o zoripe ane familija thaj zoripe upral e đuvljeđeja ano ramo e rromende thaj egipcánonde populacijako naj sode trubul barardi. Phandino godolesa, naj šajino precizuno thaj dokumentime te dikhljardol sode si o buhljaripe e zoripesko ane familija po niveli akalje populacijako, ni te analizirilpe o kvaliteto thaj baripe e preventivune thaj arakhajmase napore (mere) save anglaljindon ane sura e zoripese ano ramo akalje populacijako. Āi o istardipe e Kanunesko katar o bipoćinimasko juridikano ažitipe, najsa barardo bipoćinimasko juridikano ažitipe vaš e viktime zoripese ane familija thaj avera forme bijane thodimasko e zoripesko. Informacije katar o judikano, psihologikano thaj socijaluno inćardipe naj pašune sa e perutnende rromane thaj egipcánonde populacijako. E specijalizime kandine vaš viktime e zoripese ane familija, sar kaj si o SOS telefonore vaš e đuvljeđeja thaj čhavorre-viktime e zoripese si numa ane nesave lokalune korkorrovastaruna, a e rehabilitacione thaj phurederipedinutne programore vaš ćerutne e zoripese ni praktikinpe.

O rodinipe save ćerde e organizacije SOS Nikšić thaj CRI sikaven kaj si 70% phućutna (6) sesa viktime e familijaće zoripesko katar e rig pire rromengo, majpašunengo thaj avere đenengo e familijaće. Majbutune (67 %) an godo momenti đuvdisarda ane situacija an savi si ćhutine e zoripese. Maškargoda, e viktime kontaktirisarde e policija an saheste ane 13 % sure. Numa an jekh katar e šov mothodine sure e đuvljidej haćarda kaj laće e policija lundarda trubuno ažitipe. An godo gnd anglapindardo si najstalipe e sikavimasko thaj akanutnipe stereotipengo thaj anglakrisimatengo ke anglathoutne administracijaće ano dikhljaripe e viktimenca e zoripese ane familija, e perutnende rromane thaj egipcánonde populacijako.

E perutna rromane thaj egipcánonde populacijako korkorre marginalizimasa thaj phangljimasa e khetanako savaće peren, geja po ćhinado ćhand amalikane uladune. Ljendi pozita pherdune phararol inćardipe e tradicionalune normengo thaj patrijahalune adetengo. O rodinipe e SOS telefonesko Nikšić sikavda kaj ane 75 % sura e ćhinadunako ane familija anen e murša, đikaj majbut katar e 1/3 perutna akalje populacijaće naštil korkorrune te ćhinavol ni katar o mukljuno vakti. Eke katar o baripe katar e 10 berša, e čhorra bićhaldonpe pe griža ane familija, e majterne phraljende thaj phejende thaj gatisavon vaš dindimase(prandomase). Pe komparacija pe čhave pire beršende, e čhorra si ane but majbari mera amalikane uladune.(7)

Majbaro đindo e dinde Rromnande thaj Egipcánkende ni alosarda korkorrune e nićahese amalje, aj katar ljengo dindipe ćhinavda o dad ja e majpašune. Dindon but rano, so sikavol vi e generalija kaj majbut katar e 51 % ljengo, angluno čhavorro bijanda anglal o pherdoberšipe. Majbut katar e upašin akale prandomatengo ane rromani khetani naj kanune phandipe, a o rodinipe mothol kaj an jekh kotor e rromane populacijaće vađe sajekh aćhol e tradicija pe savi e muršese muklino si te avol lje majbut rromnja. Pale, vi kanunesa te naj mukljune, e poligamija ane rromani thaj egipcánondi khetani istardi si sar kotor tradicijako. Dindimasa e perutna akalje populacijako hhasaren o phandipe pire bijanunasa, a te manglje te uladon katar o rrom, po fundo e adetese hakajengo si tradine kaj e čhavorren te mećen e rromese thaj ljese familijaće.

Trubul te avolpe ano dićhipe vi o čačavdipe(fakti) kaj e perutna e rromane thaj egipcánonde populacijako šorune ačhen ane phandimata an save saljen zoripe, godolese so najljen pire hhajinga therdimase ni inćardipe familijako. Teluno niveli e resle sikavipesko, uće đindese e bibućardimasko, buhljino ćorripe thaj najstalipe alternativune thanarimasko, e perutna akalje populacijako mećen praktikune bi alome šajimasko. An gasave trujalimata, uladune phararol najstalipe e raštraće sigurimase ćhera ane Crna Gora, sar vi nasode trubul džangljaripe e viktimgo katar e gasave šajimata thaj maškarimata save fundosaren bithagarutne đuvljeđejeđe organizacije, so butune đuvljeđejeđe nilundarol te aračhen than kana si ćhutine familijaće zoripese.(8)

Sitoj ano dičhipe sa e faktore, but si semno planiripe, gatipe thaj nakhavdipe e naponengo (merengo) thaj aktivitetengo ano resipe ačhavdimasko thaj pharradimasko e rrizikosko katar o zoripe savese e perutna akalje populacijako čhutine.(9)

Sahuno resipe ano kotor e arakhajmasko thaj ačhadimasko e zoripesko upral e đuvljeđeja thaj zoripesko ane familija si eliminipe sa e formengo e zoripese upral e đuvljeđeja thaj e čhorra e rromane thaj egipcánonde populacijako. Specifikune resimata si avune: angljisaripe e strategune ramosko vaš ačhavdipe thaj phađipe e zoripesko upral e đuvljeđeja thaj familijako zoripe ano ramo e rromane thaj egipcánonde populacijako; zuraripe e kapacitetose sistemsko e ačhavdimasko thaj arakhavipe e đuvljeđeje e rromane thaj egipcánonde populacijako katar o zoripe thaj familijako zoripe; anglaljisaripe pašimase statistikune generalijende katar o zoripe upral e đuvljeđeja thaj familijaće zoripesko, rindosarde po etnikano perutnipe; vazdipe e mincosko e putarimasko katar o problemi zoripesko upral e đuvljeđeja e rromane thaj egipcánonde populacijako; angljisaripe e socio-ekonomikane pozitako e korkorroparvarde thaj bidindine deja andar e rromane thaj egipcánonde populacijako; zurardipe ačhavdimasko e zoripesko upral e đuvljeđeja e rromane thaj egipcánonde populacijako; anglaljisaripe e kupaćerimasko e raštraće institucijengo thaj bithagarutnaće organizacijengo save ljenpe phućimatenca e rromane thaj egipcánonde populacijako ane umalin ačhavdimasko e zoripesko thaj trgovinako manušenca thaj aver.

Aktivitetore:

1. Istartipe e lokalune akcione planengo vaš phandipe e rromane thaj egipcánonde populacijako e naponenca(merenca) vaš ačhavdipe thaj phađipe e zoripesko upral e đuvljeđeja thaj zoripesko ane familija;
2. Rodinipe thaj čidipe e generalijengo katar e sura daravdimase, seksualune daravdimase thaj seksualune đungaljećerimase;
3. Phandipe e anglalthoutnango e rromane thaj egipcánonde populacijako ane lokalune timore po tereni save ka aven formirime/save si ake formirime;
4. Phandipe e anglalthoutnango e rromane thaj egipcánonde populacijako ano implementiripe thaj nakhavdipe e naponengo (merengo) thaj aktivitetore činade lokalune akcione planonenca vaš reslipe e bijane barabarimasko;
5. Phandipe ačhavimasko e zoripesko ane sa lokale akcione planore vaš phandipe e rromane thaj egipcánonde populacijako;
6. Arakhavipe katar e carraberšende zorasa dindimata thaj ačhavipe gasave ćerdimata andar o edukipe, kampanja thaj nakhavdipe e kanunese principore (činaduna);
7. Edukipe e perutnango e rromane thaj egipcánonde populacijako katar o Kanuni katar o bipoćinimasko juridikano ažitipe;
8. Edukipe e perutnango e rromane thaj egipcánonde populacijako katar o Kanuni katar o arakhavipe zoripesko ane familija thaj katar e Strategija arakhavimasi katar o zoripe ane familija;
9. Edukipe e đuvljeđeje e rromane thaj egipcánonde populacijako, bućarde ane maškarimata vaš socijaluni bući thaj perutne/na e policijaće, sar vi bućarde ano sastaripe, ane umalin činavdimasi e diskriminacijako ta ačhavdipe thaj phađipe zoripesko ane familija;
10. Bararipe e neve thaj zurardipe e akanutne servisengo vaš inćardipe e viktimente e zoripesko ane familija pe lokaluno niveli, e uladune sikavimasa vaš bući e perutnanca e rromane thaj egipcánonde populacijako thaj aver dukhade grupe;
11. Edukipe e čhejengo(rakljango) thaj đuvljeđeje e rromane thaj egipcánonde populacijako katar e arakhavutne napore (mere);
12. Integrisipe đanipesko katar o zoripe upral e đuvljeđeja, bijano barabaripesko thaj nazoripesko komunikipe ane sikavnaće(školaće) institucije vaš funduno thaj maškaruno sikavdipe;
13. Phandipe e generalijengo katar e specifikune grupe ane sa rodimimata katar o zoripe ane

familija thaj bijano ćerdo zoriġe thaj rindosariġe e lġinde generalijengo po bijano thaj etnikano fundo;

7. Kulturako thaj ćhibako identiteto

E ćhib, mujali kultura, muzika thaj tradicionaluni materijaluni kultura e Rromendi siljen vazdino (uladuno) than ane planore thaj programore gati sahune evropacće phuva, an save si ake ćerde trubune institucije thaj zavodore (direkcije). Pe misala pe gode phuva vi ane Crna Gora trubul te ćerdon gasave programore, institucije thaj zavodore(direkcije) vaš e perutnende e rromane thaj egipcánonde populacijaće.

Dromal garantime kolektivune hakajengo e Rroma šajin direktnune ja prekal ġire mařkarutne te ljen lġipe ano ćhinadiġe katar e nesave phućimata ano phandipe lġese bararimase kulturasa, realizimasa e hakajengo po sikavdiġe (sićope), informisiġe thaj sevuno labariġe e ćhibako thaj lġilesko ano phandipe e kanunesa. Hakaj po arakhavdiġe ulavdimatango anglaldićhol hakaj po vaćariġe (mothoġpe), arakhaviġe, aracćhiġe, barariġe thaj putaruno vaćariġe (mothoġpe) e nacionalune, etnikane, kulturune thaj konfesijaće ulavdimata, napal phandipe thaj kupaćeriġe ġire selorenca avral e teritorija Crna Goraći thaj geġa majdur.

Ano phandipe Kanunesa katar e minoritende hakaja thaj muklġimata, e Rromengo phuroderiġe (konsili) lġel lġipe ano ćeriġe politikako ane umalin e kulturaći. O phuroderiġe lġel lġipe ano anipe e ćhinadinengo, katar o ćhand anglalmothoġjimasko e kulturako thaj istorijako puraniġe thaj aver. E kultura thaj lako vaćariġe (mothoġpe), arakhaviġe, aracćhiġe, anglalġisariġe, acćhiġe andar o puraniġe thaj putaruno mothoviġe lġindon kan sar pherduno ćeriġe e rromane thaj egipcánonde khetanako. E kultura si dongo phućiġe thaj goda, jeće rigatar instrumenti vaš afirmiġe identitesko e rromane thaj egipcánonde khetanako, a averako instrumenti vaš anglalġisariġe mařkaretnikane komunikacijako thaj integracijako e Rromengo thaj Egipcánongo ano amalipe.

Nakhlġindoj katar e angladiklġarde hakaja thaj sitoġ ano dićhiġe o mandaiġe thaj e rola kulturaći savi, pe definicija, pherol sa e segmentore đuvdimase manušenje jeće khetanako (anglindoġ katar o ćeriġe, prekal o đaniġe, lġengo labariġe, napal ideġe thaj moldimata, phanglġune metodenca thaj institucijenca save phurardon katar lako barariġe), šaj te phendolpe kaj e Rroma thaj e Egipcánore vađe najlġen arakhadine fundune kiše vaš barariġe ġire kulturako.

E kultura, savi ćerol mezo identitetesko e Rromengo thaj Egipcánongo, sila duġ šorune aspektore: tradicionaluno thaj ađivesutno. Te bi voj vaćardola (motholape), aracćhola, inćardola, barardola, sar vi te inćardon e phandimate thaj ćhutola kupaćeriġe e selorenca andar o avraliġe prekal trubuno si te aracćenpe e kiše vaš carrađinde akanutne kulturaće institucije thaj ćidipena thaj te fundosavon thaj barardon neve institucije thaj organizacije save si prekal trubune vaš ađivesutno kulturako ćerutniġe e Rromengo thaj e Egipcánongo.

Ćeriġe e sistemikane inćarimase anglakiše vaš arakhiġe thaj barariġe e rromane ćhibako, sar laćhiġe katar o uladuno samalipe, si but šoruno segmenti ano arakhaviġe e saćidune kulturaće thaj nacionalune identitetesko.

Aktivitetore:

1. Organizipe e milajese kamponengo e rromane ćhibako uzal inćardiġe e institucijengo;
2. Inkalipe e rromane alavaresko, nakhavdiġe e literaturako pe rromani thaj katar e rromani ćhib;
3. Inćardiġe thaj partneriġe ane regionaluni inicijativa e standardimasi e rromane ćhibaći;
4. Te zurardon e kapacitetore thaj anglalġisavol kulturako-inkalġjimasko ćeriġe e Rromengo ano ramo e Mařkaripesko vaš arakhaviġe thaj barariġe kulturako e minoritengo;
5. Te inćardol projektuno kupaćeriġe e kulturaće ćidipengo thaj institucijengo e buteđinde rromane institucijenca avral e Crna Gora ano resipe anglġisarimasko e kulturaće đuvdimasko e Rromengo thaj Egipcánongo ane Crna Gora;
6. Inćardiġe etnologune rođinimatende ano phandipe đuvdimasa thaj adetonenca e Rromengo thaj Egipcánongo ane Crna Gora;

7. Promovisipe e rromane kulturako ano ramo e manifestacijako „Đivesa kulturaće e minoritende selorende ane Crna Gora”;

8. Informisipe

Muklipe vačarimasko thaj informimasko si jekh katar e fundune manuškane hakaja sarsavone demokratikane amalipesko thaj džangljardo(inkaldino) si ane maškarmutne dokumentore, sar vi čerune kanunimasa ane Crna Gora.

Informisipe e rromane populacijako ane Crna Gora realizilpe andar e programore nacionalune putarune radio-difuzune servisengo e Radio Crna Goraće thaj Televizija e Crna Goraći, napal lokalune putarune servisore, sar vi komercijalune elektronikane medijore kaj, šorune, si specijalune emisije te si pe rromani (uzal titluime nakhavdipe), te si pe crnogorendi čhib. E emisije si čerde phućimatenca socijalune integracijako e rromane thanutnende ane Crna Gora.

Realizipe hakajengo po informisipe e Rromengo thaj Egipcánongo si vasno phućipe ljende socijalune integracijako ano crnogorikano amalipe thaj jekh katar e mothoutne angljisarimase politikako dogrime po arakhavdipe majlače kvalitetsko e đuvdimasko. Šaj te phenolpe kaj si o projekti „Dekada phandimasi e Rromengo 2005-2015” sasa džungadino vaš pozitivune paruvimata save čerdilje po plano informimasko e Rromengo. Prezentiripe tematikako „Dekadako” medikane anglaljisajli, a e medijore čerdon aktivuno than vaš arlipe informacijengo thaj saičarimasko save den mažutipe realizimase e resimatengo akalje projektosko.

E paragrafura kanunese karing save si putarune radio-difuzune servisore pe nacionaluno thaj lokaluno niveli udžilime te čeren thaj emitin programore vaš minoritetore pe ljendi čhib vađe sajekh na sode trubul nakhavdon kana si o lafi katar o informisipe e Rromengo thaj Egipcánongo, andar e objektivune motivengo, anglal sa napindaripe e rromane čhibako. Paše goda, vasno phućipe si edukipe e žurnalistengo vaš anglapindaripe e minoritende temengo thaj vaš kvalitetuno raportiripe katar e minoritende phućimata, vaš ljindipekan e problematikako e minoritendi ane ađivesutne pluralune amalimata thaj vaš ljengo pherduno integrisipe. Katar amalikano pić dićhipe vasno si, po than e medijende getoizacijako e minoritengo, te čerdol e praksa savi ka ma e minoritende phućimata čhutona ane rindone programore, anglal sa informativune thaj kulturaće. Trubune si te čerdon programore save ka ma e minoritende dena irisarimata pe đindune đuvdimase phućimata (pe ljende čhiba) a aver rigate te zurardon medijende saičarimate save trubun e vesnimata minoritende te mothodon avere ašundende/dićhutnende. Paše sa kava trubuno si korkorruno phandipe (ljipe) e minoritengo ane rindune programore e putardune servisengo save ka ma informisin na numa vaš piro minoriteto. Geja, vesno si bićhinaduno edukipe e Rromengo thaj e Egipcánongo sar ka ma, paše prekal trubuno inćardipe korkorro medijengo, te phandinjon an ljendi bući, a majdurune čhutimata an piro sikavdipe šajina mandaine te den mažutipe te paruvilpe stereotipesi tasvir(slika) ljendar.

Paše vastušeja uladune budžetesa e Crna Gorako, save anglalmothon mandaino zuraripe angljisarimasko e informisipesko e Rromengo thaj Egipcánongo, vaš lačharipe situacijako an kaja umalin ano avuno periodi katar o mandaipe si e rola thaj čeripe e Rromane phurederimasko (konsilesko) savo, prekal e vastušeja e Fondesko vaš minoritetore, majbut katar điakana šajil te miškosarol varesave medijende inicijative thaj projektore ano phandipe e informisimasa pe piri čhib. Paše goda, vasno si te mothodolpe vi trubujipe ljende edukacijako sar ka ma nakhaven kvalitetune medijende programenca/ projektenca.

Pašo inćardipe katar o fundosaripe (putaripe) anglune rromane radionesko čerde si zurale rezultatore ano informisipe e Rromengo thaj Egipcánongo buhljune. Haćardo si anglipe ano dićhipe barimasko, sainćarimasko thaj kvaliteti informacijengo ane komparacija pe nakhljuno periodi, a ano informisipe sa majbut anglapindardol putaruno interesi kana si o lafi katar kaja minoritetesi khetani. Aj, prekal trubuno si pherduno angljisaripe akale materijako ano resipe pherdune integracijako kal minoritetese khetanako ano amalikano đuvdipe.

Aktivitetore:

1. O Ministripe kulturako te:
 - vastušenca andar o budžeto e Crna Gorako planirime vaš éripe thaj emitipe kanunesa andine programende sainćarimatenca e putarune servisengo e Radio Crna Gorako thaj e Televizija Crna Goraći te aračhol, ano resipe arakhavimasko e čhibáce uladimata thaj identitetese, realizipe e hakajengo po informisipe e rromane thaj egipcánonde khetanako;
 - phandine phućimatenca socijalune integracijako e Rromengo ane Crna Gora, te arakhadon programesi produkcija thaj sainćarimata katar o mandaipe vaš realizipe resimatengo definisime Akcione planosa vaš implementipe „Dekada phandimasko e Rromengo 2005-2015”;
 - sufinansiril medijende tematikane programore katar o socijaluno integripe e Rromengo ane Crna Gora akcentosa pe sainćarimata save afirmin multikulturipe, multičhibope thaj medijako hramosaripe, ano resipe medijaće prezentacijako e Akcione planesko vaš đuvdisaripe „Dekada phandimasi e Rromengo 2005-2015”, sar vi kaj phandine sektorende politikenca thaj umalinenca érimase te arakhavel ljesi medijaći prezentacija dromal TV spotsko, radijonese džinglesko thaj aver forme thaj sainćarimata vizuelune komunikacijako; te putrol beršesko konkurso vaš alope e majlače mothojmasko katar e socijaluni integracija e Rromendi ane Crna Gora vaš savo ulavdol e plaketa thaj lovendi suma ano učipe katar jekh maškaruni neto počindi;
2. E lokalese korkorrodogrutne an save funksionisil lokaluno radio-difuzesko servisi ka aračhol kaj ane beršese kontrate obligime programende sainćarimata katar o putaruno interesi aven precizune ljiparde vi e programore Dekadaće e Rromendi.
3. E nacionalune thaj e lokalune putarune radio-difuzese servisore ka, uladune ane maškarimata kaj đuvdisaren e Rroma thaj e Egipcánore, a ano phandipe e šajimatenca, bućasa te angažilpe medijikane edukime žurnalistore akale populacijaće.
4. Te stimulilpe o partneripe Thagarnako, BTO sektoresko thaj medijende čidipengo thaj medije po plano medijaće prezentacijako Dekada e Rromendi dromal programore edukacijaće, treningose thaj strategune definisimasko e medijende prioritetura andar akaja umalin.
5. E Komisija vaš ulavdipe kotoresko e lovengo katar e čheljimata pe bahh te aračhol kaj kotor akalje lovengo te dindol vaš éripe programende saićarimatengo komercijalune emiterengo save si katar putaruno interesi, a uladune si mandaine vaš perutne e rromane thaj egipcánonde populacijako ane Crna Gora, geja kaj ka o éripe akalje programesko uladune vesnosarol ane selekcija mothodine projektengo.
6. Miškope e publikacijako (lilesko) pe rromani thaj crnogorendi čhib;

9. Thanbešipe

E kišle thanbešimase anglalthoven jekh katar e majfundune napore e đuvdimase standardesko. Naj ćacune generalije katar e objektore an save bešen e rromendi thaj egipcánondi populacija, vi te si kaj ćerdol katar e kišline thaj bikišline objektore. Buhljune si zamaripe kaj si e kišle thanbešimase majbut Rroma thaj Egipcánore ane Crna Gora telal o minimaluno nacionaluno thaj maškarthemuno standardi e thanbešimasko. Nesave Rroma thaj Egipcánore najljen te phena nisavo saikh thanaripe, a bute bešen ano than savo ni majpašune naj adekvatuno vaš thanbešimase. Uladune si thaj agorune grižajimase higijenaće sastarimase kušle e thanbešimase e bare đindese akalje populacijako.

Ano suro na cikne đindesko perutne e rromane thaj egipcánonde khetanako ćerdolpe šorune katar o problemi đuvdimasko – de facto hakaj po đuvdipe - ando bipašipe, ja najstaljipe e uže pimase pajesko, čače kaj e čherune objektore si harrnevaktese karakteresko, butivar katar o bizuralo, na sode trubul e zuralje materijalesko, cikne upralphuvuna, bi sanitarune thaj kanalizacione kombonengo, na carra thanarde ano pašipe deponijako e komunalune čhudimasko.

Biagordindo phućipe e thanbešimasko uladune anglalthothol pharipe vaš A/TĐ save manden te integrisinpe ane Crna Gora. Ane **Studiji o održivim rješenjima za stanovnike Konika** (maj 2011. berš) savi si ćerdi vaš trubupe e JN ane Crna Gora ljipardol pe:

- o Učhardipe e elektrićaće energijasa maškar na-RAE e ćherutnende si sigo pherduni džikaj si registrimo khańci majcarra učhardipe ke RRAE ćherutne.*
- o Miazutni situacija zamaripe vi e prekaltrubune pimase pajesa prekal e forosko pajanipe. O procenti učharimasko e pimase pajesa prekal e forosko pajanipe maškar e na-RRAE populacijasa si carra majbaro ane komparacija po procento e učharimasko e RRAE ćherutnengo. Kate si vesno te lipardol kaj e ćherutna save đuvdisaren ane našaldende kampore phanglje po forosko pajanipe prekal e češmave save arakhadon anglal e montažune barake an save đuvdisaren.*
- o Majbaro procento e surongo an save dikhljuno ćherutnipe ni ulavol o toaletu e avere ćherutnenca registrime si ke thanbešutne na RRAE ćherutnimata a majcikno ke RRAE e tradine ćherutnimata. Geja, tradunedenende RRAE ćherutnimata majđungalje aćhen pe kišle thabešimase an save peren maškaruno thanipe, o đindo sobengo ano ćher, o đindo sobengo pe jekh soba thaj maškaruno upralphuvipe po đeno e ćherutnengo. Katar e dikhljardine populacije pe akala kriterijumora majlaće kišle e thanbešimase siljen e na-RRAE thanbešimase thanutne.*
- o E zuralje energentura (kašt) sar forma tatarimase majbutivar labaren ke thanbešimase ćherutne. E struja sar hhajing energijako vaš tataripe si geja uće anglamothodini džikaj e aćhune hhajinga e energetende uladune carra ano trubupe.*
- o Dikhlje si vi bare uladimata maškar e vardine populacije ano dićhipe sipeimasko e trajune sipengo....*
- o E problemore phanglje vaš kvaliteti thanardimasko majmothodine si ke RRAE e tradine denende ćherutna a majcarra si prezentime ke na-RRAE e thanbešimase ćherutne. Geja, dikhlje si vi mandaine uladipena pe thana ta e ćherutna save đuvdisaren ane našaldende kampore ane but majbaro napi (mera) arakhadon e problemonenca mothodine đungalje kvalitetesa thanardimasko an savo đuvdisaren.*

Ano agordisaripe problemonengo e thanbešimasko akalje populacijako uladune ka ljindon aktivitetore po plano phađimasko sarsavone formako e segregacijako thaj getoizimasko e rromane thaj egipcánonde thanutnengo.

Definisipe ćhandesko thaj kišlengo e legalizacijako e nalegalune objektengo (ćeripe e kanunesko si katar ćerdol) ka ćerdon e anglathoimate e legalizacijaće e nalegalune vazdine objektengo savende inđarutne si e perutne rromane thaj egipcánonde khetanako.

Agordisaripe phućimasko e thanbešimasko akalje populacijako ka lundardolpe vi ano phandipe e **Strategijasa vaš trajuno agordisaripe e phućimasko e tradine denengo thaj andruno tradine denengo ane Crna Gora uladune boldimasa pe umalin Konik.**

Aktivitetore:

1. Lipejipe trubune kanunese thaj telalkanunese aktore save lačharen umalin e socijalune thanbešimasko (normativuno ramo);
2. Vazdipe e ćherende objektengo ćerdine akalje populacijaće;
3. Legalizipe nesave objektengo ja sa e mahlavengo, sar vi ažutipe ano agordisaripe poloćine surengo ano phandipe e molipesa thaj šajisaripe sipesko thaj šandine đuvdimasko e molipenako katar e rig Rromendi thaj Egipcánondi;
4. Phandipe e ćherende objektengo pe infrastruktura (pajanipe, kanalizacija, elektrikani safin, dromesi safin thaj aver.);
5. Lundaripe ažutimasko vaš saniripe thaj lačharipe kišlengo e thanbešimase objektengo katar o ćhordardo materijali an save đuvdisaren e rromane thaj egipcánonde familije a save si andar e arakhavipese motivore problematikune.

6. Thanaripe e mahlavaće ja deponijengo vaš čudimase ano pašipe mahlavengo e rromane thaj egipcánonđe populacijako ano phandipe e buhljune thanesa thaj planese dokumentacijasa.
7. Čeripe thaj kandidipe e projektengo e lokalune korkorrovortuna thaj rromane bithagarutne organizacijenca karing e maškarmutne institucije thaj donatora vaš ljipe vastušejengo e maškarmutne ažutimasko vaš akalje trubumase.

10. Ljipe (Participe) ano politikako thaj putaruno đuvdipe

Funduno resipe e Strategijako, lačharipe pozitako e rromane thaj egipcánonđe populacijako thaj lako phandipe ane amalikane thavdipena naj šajune te realizi bi adekvatuno ljipe e Rromengo thaj e Egipcánongo ano putaruno thaj politikako đuvdipe, ja bi politikaće prezentacijako e rromane khetanako sar specifikuno kulturako thaj politikako entiteto thaj kolektiviteto. Goda si vasno thaj prekal trubuno segmenti e saćidune kulturaće thaj socijalune emancipijaće e rromane thaj egipcánonđe khetanako, aj vi but funduno thaj konkretuno ćerutno marimasko opipe diskriminacijako, vaš jekhnehakajuno thaj barabaruno tretmano e Rromengo thaj Egipcánongo sar forutne thaj sar kolektiviteto.

An kava dićhipe si reslo nesavo miškope savo dićhol ano formiripe thaj ćeripe savetane bithagarutne organizacijengo, save so majbut phandon ano agorisaripe anglal ljiparde egzistencijalune phućimata kalje grupacijako. Maškargoda, kala organizacije vađe sajekh najljen trubuno inćardipe e crnogorende amalimasko thaj raštrako, ni ano materijaluno, ni ano profesionaluno dićhipe. Geja, dićhindoј pe mandaini rola thaj ingerencije dinde Kanunesa katar e minoritende hakaja thaj muklimata, katar o baro vasnipe si konstituisipe thaj ćeripe e Rromane phurederimasko (konsilesko). Politikako anglalmothodipe e rromane populacijako si phandino kotor realizimasko anglal propozime napengo (merengo) thaj aktivitetore agordisarimase e egzistencijalune phućimatengo e rromane khetanako, sar ka ma ćerdon e kišle vaš đuvdipe fundune manuškane hakajengo e Rromengo thaj Egipcánongo thaj ljendi poloćini integracija ane amalikane thavdimata e Crna Goraće.

Funduno resipe e Strategijako an kaja umalin si profesionaluno, funkcionaluno thaj kadrosko sikavipe e rromane thaj egipcánonđe khetanako vaš pherdovortuno ljipe (participe) ano putaruno thaj politikako đuvdipe ando đuvdipe fundune manuškane hakajengo, integracijako ano forutno amalipe thaj arakhajpe egzistencijalune trubipena thaj interesore.

Aktivitetore:

1. Čeripe normativune kišlengo vaš politikako anglalmothodipe e Rromengo thaj Egipcánongo – pe raštrako thaj lokalesko niveli;
2. Te šajisardol (ćerdol) ljipe e anglamothoutnengo e rromane bithagarutne organizacijengo ane bući e lokalese ćidutnengo po sistemi *ćuće skamina*, hakajesa te vaćaren, aj bi hakaj krlomasko, uladune kana vaćardolpe katar e phućimata mandaine vaš e rromane minoritetese;
3. Te thodol (ćerdol) kupaćeripe e lokalese korkorrevastarutnanca pe umalin ćerimasko thaj nakhavdimasko e lokalese akcione planonengo vaš e Roma thaj Egipcánore;
4. Čeripe thaj nakhavdipe programesko e lundevaktese profesionalune thaj finansijune ažutimasko e rromane thaj egipcánonđe bithagarune sektorese;
5. Vazdipe e trubune administrativune thaj organizacionune kapacitetese ano Ministripe vaš manuškane thaj minoritende hakajende vaš akala ćhinadipena;
6. Ljipe nesave medijaće-marketikune thaj edukativune-informativune aktivitetore, uladune po putaruno servisi, ando afirmipe thaj buhljipe mincesko katar e pozita thaj trubumata e rromane thaj egipcánonđe populacijako, so phandol vi organizipe profesionalune

- seminarengo, putarune debatengo, trujalime astalengo thaj geja majdur. Katar akala phućimata;
7. Arakhavipe paćivalimasko definisime kanunese napore (mere) afirmativune akcijengo an suro bućardimasko e đenengo e rromane thaj egipcánonde nacionalitetese ane sa organore e raštraće direkcijako, lokalese korkorrovortuna thaj putarune sevipena;
 8. Sikavipe e đuvljeđejengo andar e rromane thaj egipcánonde populacijako vaš ljipe (participi) ano putaruno thaj politikako đuvdipe, ando haćaripe fundune manušikane hakajengo, gv. hakaja po bijano barabaripe;
 9. E Komisija vaš ulavdipe kotor e lovengo katar e ćheljimata pe bahh te araćhol kaj kotor akalje lovengo te dogrisavol vaš programore/projektore katar o mandaipe vaš perutne e rromane thaj egipcánonde populacijako, geja so akala programore/projektore uladune ka moldisarol an suro selekcijako e resle projektongo.

VI INDIKATORA VAŠ NAPISARIPE E SUKSESIMASKO

Umalin: Juridikako statusi		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Te lundardol akcijasa o informisipe katar e šajmata agordisarimase e statusune phućimatende ANĐ thaj e thanbešutne thanutnende;	o đindo e bućarnango
		o đindo e tekstonengo ane gazete thaj mothojpe ane medijore
2.	Te lundardol akcijasa džapesko ane komune avimase ando ljipe e personalune dokumentengo trubune vaš regulisipe statusesko ane Crna Gora;	o đindo e džapesko ane komune avimase
		o đindo e agorisarde dokumentengo
3.	Ćhuvipe sama e dukhade grupende save naj ano šajipe te inkaljen e dokumentore trubune vaš inđaripe rodimasko vaš resipe(dindipe) statutesko, uladune vaš e đene e uladune trubumatenca thaj godolende save đuvdisaren telal o huduti ćorrimasko;	o đindo e đenengo save ljije pire anglune dokumentore
		o đindo e đenengo save ljije e dokumentore ane komparacija pe socijaluno statusi
4.	Te sidardon e aktivitetore po definisipe procedurako e palalune registrimasko ane matikune pustika e bijandende vaš ćhavorre bijande ane Crna Gora, avral e sastarimase institucije, ano phandipe e „Strategijasa vaš trajuno agordisaripe e phućimatengo e tradine đenende thaj andralune tradimase đenengo ane Crna Gora, uladune boldimasa pe umalin Konik”;	o đindo e ćhavorrengo registrime ane matikune pustika ane komparacija pe akanutno akanipe
5.	Te ljindon e napore (mere) po identifikipe thaj ažutipe sa e đenende ano rriziko katar e apatridija;	Registrime đindo e đenengo ano rriziko katar e apatridija
6.	Te miškolpe e informativuni kampanja maškar e Rroma thaj egipcánore katar o vasnope e personalune dokumentore thaj registripe e ćhavorrengo ane matikune registre e bijandende thaj matikune registre e raštrarende;	O đindo e bućarnango vaš bijandende rromane thaj egipcánonde ćhavorrengo
		o đindo e bijandengo savo sa ane bućarnuna

7.	Anglaljisaripe e bazaće generalijengo vaš e Rromenđe thaj Egipcánonđe, save siljen statusi e andralune tradine đenengo, a naj ljen ljlil bijandimasko andar e matikuni pustik e bijandendi, certifikata katar o raštraripe thaj pasoši ando regulisipe statutesko ane Crna Gora	O đindo e đenengo save ljiije e dokumentore pe komparacija pe rezultatore e rodimatende katar o juridikano statusi
8.	Informisipe e anglalmothoutnengo e lokalune administracijako katar e specifikune trubumata e populacijaće astardine Strategijasa thaj arakhavipe majbute informacijengo thaj inčardipe ano pašipe (dindipe) dokumentengo.	O đindo e bućarnango vaš RRE populacijaće pe lokalesko niveli katar e statusnune phućimata
Umalin: Sikavdipe(Sićope)		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Phandipe e čhavorrengo e RRE populacijako (uladune fokusesa pe čhejorra), ane anglasikavnaće (anglaškolaće) institucije pe principore desegregacijaće, andar e familije save arakhadon ane situacija socijalune trubumasi (bipoćinimasko registripe, thanbešipe thaj hhape);	O đindo e čhavorrengo savende si šajisardo bipoćinimasko registripe
2.	Bararipe thaj nakhavdipe e hharne programi gatimasko vaš džape ane funduni sikavni (škola) e čhavorrengo barimase katar e 5 berša đi e 6 berša sar vi specijalizime programi psihosocijalune inčardimasko; sikavdipe e kadrosko;	Programi gatimasko vaš e sikavni (škola) barardo
		o đindo e e sikavde kadresko vaš nakhavdipe e programesko
		o đindo e čhavorrengo savo nakhavda o programi
3.	Ćeripe bazako e generalijengo save ka phandol e generalije katar o registripe, sar vi o đindo e čhavorrengo avral e edukimasko thaj sikavdimasko sistemi;	baza e generalijengo barardi, efektuni thaj čhutini ano trubupe
4.	Bararipe mehanizmesko identifikimasko e čhavorrengo, avral o sistemi edukimasko thaj sikavimasko (sićopesko) thaj phandipe ane školako sistemi;	barardo mehanizmi vaš identifikipe e čhavorrengo avral o sistemi edukimasko thaj sikavdimasko (sićopesko);
		o đindo e čhavorrengo phandipe ano procesi e sikavdimasko (sićopesko) thaj edukimasko palo nakhavdipe e procedurako identifikimasko
5.	Bararipe mehanizmosko ano bićhinado džape sićopesko (rinduno informipe e školengo, formulari vaš prohodipe, detektipe e školengo an save si majbaro đindo drop-out, ljindinekan definisipe e rolako e Zavodosko vaš školipe: phurederikano-instruktivuno inčardipe, prohodipe bućako e školako profesionalune sevipena thaj aver.); Akcenti te thodol po mehanizmi prohodimasko e školujimasko e čhejorrengo e RRE populacijako thaj phandune godolesa bićhinadune te kontrolilpe o kvaliteti e resle đangljimasko;	barardo formulari vaš prohodipe
		detektipe škole e majbare drop outomosa
		o đindo raportengo e školengo
		o đindo čhutine paruvimatengo ane komparacija pe raportore školende

6.	Pherdimasko sićipe vaš nakhavdipe čhibaće barijerende, ćeripe e ćherende ćerimatengo, anglaljisaripe e školaće resimatengo funduno pe principore individualizimasko;	<p>O đindo e časonengo e pherde sićimasko pe škole thaj pe vastušeja</p> <p>o đindo inćardimasko vaš ćeripe e ćherese ćerimatengo.</p> <p>školako resipe e sikamnengo – o đindo e sikamnengo e anglalime resimatenca</p>
7.	Inćardipe ano sićope katar e rig e asistentonendi thaj studentonendi volonterendi; diferencipe rolako e rromane asistentonendi thaj medijatorendi;	<p>ćerdo ramope bućako e asistentonendi ano sićope thaj mehanizmi angažimasko</p> <p>definisime rola medijatorendi pe komparacija pe kupaćeripe e sikavdipese institucijenca</p> <p>o đindo e sikade thaj angažime asistentore</p> <p>o đindo sikade thaj angažime medijatorengo</p> <p>o đindo phandine institucijengo e ućeškolaće sićopesko thaj o đindo e studentengo volontera</p>
8.	Organizipe adekvatune psihosocijalune inćardimasko vaš e sikamne RRE populacijako, uladune fokusesa pe čhejorra;	<p>barardo programi psihosocijalune inćardimasko</p> <p>o đindo e realizime aktivitetengo psihosocijalune inćardimasko vaš e čhejorra</p>
9.	Bući e bijandena (dadena thaj dejenca) po zurardipe motivacijako vaš lundaripe školuvimasko ljende čhavorrengo, uladune boldimasa po sićope čhejorrengo, phandindoj adekvatuno sićope vaš bijande e čhavorrende RRE populacijako vaš trubujipe (vaćaripe) e sevipene čhibako; Organizipe e informativune bućarnango katar e kanunesi obligacija agorisarimasko e fundune sićopesko;	<p>o đindo e motivacione bućarnango lundaripe školujimasko thaj o đindo e pašune bijandengo</p> <p>o đindo e informativune bućarnang lundaripe eškolujimasko thaj o đindo nakhljutnengo</p>
10.	Gatipe e forose školengo vaš lindipe e čhavorrengo katar o kamp Konik e RRE populacijako ano ciknjarimasko e segregacijako thaj lundaripe sićimasko e sikavnengo (individualizime sićipe, anglalduraripe zoripesko, kupaćeripe e bijandena (dadena thaj dejenca), rromani istorija, avipe (vica), tradicija, adetore (siklipe)...);	<p>o đindo e forose školengo ane save phandinjon e RRE sikamne</p> <p>o đindo e sikavimasko vaš e sikamne, o đindo e sikadengo, o đindo e temengo, e rezultatore evalućijaće</p>

		o đindo e čhavorrengo registrime ane forose škole ane komparacija pe sipesko (akanutno) (šelipe e bararimasko e registrimasko)
11.	Bararipe e programesko e profesionalune orijentacijako (fokusesa pe čhejorra) thaj bičhinadune te pindardon e bijande (e dada thaj deja);	o đindo e informativune punktonengo vaš e bijandende (dadende thaj dejende)
		o đindo e ljindutnengo/nango e phurederipesko ano programi profesionalune orijentacijako
12.	Školujipe perutnende e RRE populacijako interesime vaš bući ane edukimase-siçopese institucije; te aračhenpe trubune stipendije vaš e RRE maškarutne školačerende thaj studentonende, e akcentosa po stimulipe e čhejorrengo; ljindipe „e afirmativune akcijengo” ano bučardipe;	o đindo e stipendijengo vaš maškaruneškolačerende thaj studentonende
		o đindo e stipendijengo vaš e čhejorra
		o đindo e bučardengo pe afirmativune akcije
13.	Nakhavdipe e programesko e funkcionalnune hramomasko thaj đilabimasko; programi vaš resipe e anglune kvalifikacijako vaš profesija; sertifikime programore e siçopese thaj sikavimase, vaš profesije save si rodine po trgo e bućako, a save ćajljaren (pheren) e trubumata thaj interesipe e perutnengo e RRE populacijako; programi siçopesko thaj sikavipesko vaš pindardo bućidnutno; arakhavipe motivacionune stipendije thaj pherdune saičarimata palo profesionaluno sikavipe (misalese bipoćinimasko tradimasko siçi, thaj miaz.);	o procento bararimasko phandine đenengo ane programore siçopese thaj sikavimase e barengo ane komparacija pe sarsavi umalin jekh po jekh
		o đindo e programesko funkcionalnune hramomasko thaj đilabimasko
		o đindo e programesko vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš e profesija
		o đindo e sertifikime programengo e siçopese thaj sikavimase vaš profesije save si rodine po trgo e bućako
		o đindo programesko e siçopesko thaj sikavimasko vaš pindardo bućidnutno
		o đindo e ulavdune motivacione stipendijengo
14.	Vazdipe nivelesko e mincomasko e putarune gndimasko katar o prekal trubuno thaj samalipe phandimasko e čhavorrengo RRE populacijako ano edukimasko-siçopesko sistemi; ljindipe e pozitivune	o đindo e emisijengo (TV thaj radio) pe tema afimacijako e školuvimasko e RRE populacijako

	misalengo e afirmime thaj suksesune, učesićopese perutne e RRE populacijako sar mustra vaš motivipe thaj integracija e bijandendi thaj e čavorrendi.	o đindo prezentacijengo e učesićopese perutnende e RRE populacijako vaš školaće čavorrende
Umalin: Bućardipe thaj e hakaja andar e bućaći relacija		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Organizipe e informacione Kampanjako katar e hakaja thaj Obligacije e rromende thaj e egipcánonde populacijako ane umalin e bućardimasi uladune akcentosa po informisipe e đuvljeđejengo (aktivuno ljipe e Rromane phurederimasko (konsilesko), e Rromane BTO thaj lidera);	o đindo e džangljaripego ane elektronikane medijore o đindo e informativune bućarnango
2.	Motivisipe e Rromengo thaj Egipcánongo vaš aktivuno rodipe e bućako thaj phandipe ane napore(mere) e aktivune politikako e bućardimasko, andar phandipe ane informativune vaćarimate vaš nevementhodine đene thaj informaciono-motivacione seminarore; promovisipe e nakhljutnengo e programesko ane lokalesi khetani;	o đindo e informativune vaćarimatengo o đindo e lipeutnengo pe motivacione bućarnuna
3.	Arakhavipe e kursengo čhibaće vaš e Rromende thaj Egipcánonde save ni vaćaren e crnogorendi čhib, uladune vaš e đuvljeđeja;	o đindo e organizime kursengo o đindo e lipeutnengo/nango pe kursore
4.	Organizipe programengo save phanden vi funkcionaluno hramope thaj đilabipe thaj sa e dićhimate sićopese;	o đindo thaj teritorijaluno buhljipe e programesko o đindo e đenengo save ljije ljipe ano programi
5.	Organizipe programesko vaš resipe anglune kvalifikacijako vaš profesija, vaš so majbaro đindo e đenengo save najljen profesionaluno gatipe;	o đindo e đenengo save ljije ljipe ano programi
6.	Organizipe e sertifikime programengo e sićopese thaj sikavimase, vaš profesije save si rodine po trgo e bućako, a save čajljaren e trubumata thaj interesipe e perutnende rromane thaj egipcánonde populacijako thaj siljen phanduni e avune šajmatenca vaš bućardipe;	o đindo e đenengo save ljije ljipe ano programi
7.	Organizipe programesko e sićopesko thaj sikavimasko vaš o pindardo bućidindo;	o đindo e đenengo save ljije ljipe ano programi o đindo e bućardengo palo sićipe
8.	Andripe e motivacione stipendijengo thaj pherdune saićarimatengo palo profesionaluno sikavipe (bipoćinimasko traduno sićipe, thaj miaz.);	o đindo e ulavdune motivacione stipendijengo
9.	Phandipe e Rromengo thaj Egipcánongo ane programore e putarune bućengo thaj sezonako bućardipe e uladune akcentosa po arakhavipe e barabarune ljipesko e đuvljeđeja;	o đindo e đenengo save ćerde andar o programi e putarune bućengo o đindo e đenengo save ćerde ane sezona

10.	Phandipe e Rromengo thaj e Egipcánongo ane programore vazdimase (čerimase) čherengo vaš e rromani khetani;	o đindo e đenengo save ljije ljipe ano programi
11.	Iniciripe čerimasko neve standardengo e profesijengo – medijatori e socijalune inkluzijako thaj rromano asistenti thaj organizipe programi sićimasko vaš jekhune;	čerdo standardi e profesijengo thaj programi sićimasko vaš profesija medijatori socijalune inkluzijako
		čerdo standardi e profesijengo thaj programi sićimasko vaš profesija rromano asistenti
12.	Angažipe medijatoresko e socijalune inkluzijako thaj rromane asistengo lače pinđarimasa e rromane thaj avera čhiba ano sevipeno trubujipe, lokalune sura, bararde sićimasa thaj resle kvalifikacijasa, andar projektore aktivitetengo thaj programi e putarune bućengo;	o đindo e đenengo save si angažime an piriipe medijatoresko
		o đindo e đenengo save si angažime an piriipe asistentesko
13.	Iniciripe uladune programesko bućardimase e perutnengo e rromane thaj egipcánonđe populacijako vaš bući čhere;	o đindo đenengo save si bućardine andar kava programi
14.	Inćardipe bararimasko e familijarnune biznisesko;	o đindo e familijengo save čerde (ljije) pe kava programi
15.	Inćardipe arakhavimase thaj bararimase e tradicionalune zanatengo e rromane khetanengo bararipe zadrugengo thaj ulavdipe grantonengo);	o đindo e fundune zadrugengo
		o đindo e ulavdine grantongo
16.	Formiripe e ulavdune fondosko vaš krediripe anglalljimasko (firmengo) thaj korkorrobucardipe e đenengo e rromane nacionalitetese pe majtelune kišle katar e trgose (bikamataće kreditore e telune kamatenca, kreditore e lunđe vaktesa e počinimase, thaj miaz.);	o Fondo formirime thaj operativuno
		ođindo e ulavdune kreditengo
17.	Legalizipe e akanutne bućarimasko andar e sfera e prahhalje ekonomijako, andar andriipe uladune bućaće thaj porezese loćarimata;	ando kanunesko ramo vaš porezese loćarimata
		o đindo e legalizime bućengo
18.	Čhinadipe (čačavdipe) e kvotengo po principi afirmativune akcijengo vaš varsave buća e Rromenđe thaj Egipcánonđe;	e kvote čerdine si thaj nakhavdonpe
19.	Nakhavdipe rođinimatengo katar e skala diskriminacijaći thaj mobingo e perutnengo/nango e rromane thaj egipcánonđe populacijako an suro bućardimasko thaj ano načhipe trajimasko e bućaće relacijako;	O rođinipe nakhavđino thaj e rezultatore si pinđarde
20.	Nakhavdipe e informacione kampanjako ke bućidnutne vaš nakhavdipe e stereotipengo thaj anglakrisimasko ano bućardipe e rromane thaj egipcánonđe populacijako;	o đindo e informativune bućarnango
		o đindo e informacijengo /mothodipe ane elektronikane medijore
21.	Stimulisipe e bućidnutnengo vaš bućardipe perutnende e RRE populacijako, andar o sistemi bućikane thaj porezese loćarimata thaj subvencije vaš Rroma thaj	o sistemi bućikane thaj porezese loćarimata thaj subvencije ando si thaj ljindolpe

	Egipcánore anglallipeutne thaj bućidnutne save bućaren e bućarnen e rromane thaj egipcánonđe nacionalitetese;	o đindo e bućidnutnende koji save ljen subvencije
22.	Aktivuno bućardipe e perutnende e rromane thaj egipcánonđe populacijaće ano putaruno sektori;	o đindo e bućarde perutnende e RRE ano putaruno sektori
23.	Iniciripe ćerdimasko e kanunese regulativako vaš bararipe socijalune ekonomijako;	e regulativa propozime thaj andini
24.	Pherduno bararipe đanimasko thaj sićimasko BTO sektoreško thaj ljende anglamothoutnende ane akhardine trupore vaš buća monitoringese procesesko e inkluzijako thaj publikone prezentimasko, ano resipe majspidune ćerimasko ano realizipe nacionalnune thaj lokalune politikengo karing e Rroma thaj Egipcánora;	o đindo e ćerde sikavimatengo
		o đindo e nakhljutne sikavimatengo
25.	Zuraripe socijalune partnerimasko - ćhutipe thaj phandipe akanutne institucije thaj lokaleše khetana;	o đindo e institucijengo thaj lokaleše khetana phandine ano socijaluno partneripe
26.	Zurardipe koordinimasko thaj partnerimasko maškar e maškarimata vaš socijaluni bući, biro e bućako, e rromane BTO thaj liderengo, e Rromane phurederimasko (konsilesko) thaj e maškarthemutne organizacijengo, ano konteksti gatimasko thaj implementiripe projektengo save finansiril e EU ano socijaluno sektori;	o đindo e koordinacione pićimase maškar e maškarimata vaš socijaluni bući, biro bućaće, e rromane BTO thaj liderengo, Rromane phurederimasko (konsilesko thaj maškarthemutne organizacijengo
		o đindo e barardine khetane projektengo
Umalin: Sastipe thaj sastaripesko arakhavipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Te sikavdol o statusi e Rromengo thaj Egipcánongo po fundo sikavimasko e relativune mothoutnengo e sastimase, sar ka ma definisinpe specifikune napore (mere) e sastipese arakhavimase akalje dukhade kategorijako;	o rodinipe fundosajlo po sikavipe mothoutnengo e sastimase ćerde /e rezultatore pindarde
2.	Te arakhavdol saikto monitoringo e sastaripese situacijako thaj sastarimase trubumata e Rromende thaj Egipcánonđe;	o đindo e anglune kontrolune dićhimatengo
		o đindo e preventivune dićhimatengo
3.	Te barardol o resipe thaj ljindipekan e sastarimase arakhavimasko katar e sa aspektore – teritorijalne, kulturologikane thaj ekonomikane resimase;	o duripe e sastarimase institucijengo
		pašaripe e sastarimase kandimatengo e ekonomijaće šajimatende
4.	Te džungadom thaj dogrisavon e perutne e rromane thaj egipcánonđe populacijako te alosaren pire sastarutne (doktoře) (sa godola save siljen agorisardo statusi ane Crna Gora: e rašrutne Crna Goraće ja e avrune hharrnevaktesa thaj trajune thanbešimasa);	o đindo e đenengo save akanate alosarde e sastarutne (doktoře)
5.	E perutnende e rromane thaj e gipcánonđe populacijako save najljen agorisardo statusi, e arakhajmasko sastipe te arakhadol ano phandipe e Čhinadunasa(Uredbasa)	o đindo e đenengo savende akana pašardilo arakhavipe e sastarimase arakhajmasko

	katar o čhand realizimasko e hakajengo e tradine đenengo andar varekanutne jugoslavijaće republike thaj andraluno tradipe e đenengo katar e Kosova save bešen ane Crna Gora;	
6.	Te telalhramonpe e ljindipekana katar o kupačeripe e BTO save ljenpe phućimatenca e sastimase Rromenderengo thaj egipcánongo ano dogripe lundarimasko e profesionalune, ćacune thaj specifikune informacijengo thaj adekvatune intervencijengo;	e ljindipekana telalhramome
7.	Te edukinpe e perutne Rromenđe thaj Egipcánonđe katar e hakaja po sastarimasko arakhavipe, o čhand realizimasko e hakajengo sar vi e sastarimase bućarnen save save trubun ljende te araćen realizipe hakajengo po sastarimasko arakhavipe;	o đindo e informativune bućarnango
		o đindo e informacijengo/ džangljaripe ane elektronese medijore
8.	Te araćenpe adekvatnune napore (mere) edukacijaće vaš sastarimase bućarne ando specifiko akalje populacijaće grupako;	o đindo e sikavimase
		o đindo e nakhljutnende
Umalin; Socijaluno thaj čhavorrengo arakhavipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Lačharipe pašarimasko thaj kvalitetese kandimata e maškaripengo vaš socijaluni bući;	barardo pašipe ekandimatengo e CRS RRE populacijaće
2.	Organizipe e informativune kampanjako ane rromenđe thaj egipcánonđe thanbešimata katar e hakaja thaj o čhand realizimasko e socijalune thaj čhavorrende arakhavimasko;	o đindo e bućarnango pe beršesko nivo an sarsavo thabešipe
		o đindo e beršese džangljaripe ane elektronikane medije
3.	Angažipe e rromenđe medijatorengo vaš trubupe e profesionalune timongo ane maškaripe vaš socijaluni bući thaj aver institucije e socijalune arakhavimase;	O đindo e angažime RRE medijatorengo
4.	Uladune programenca thaj aktivitetenca te lundardolpe arakhavipe e đenende uladune trubumatenca e rromane thaj egipcánonđe populacijako;	ćerdo uladuno programi vaš arakhavipe e đenengo trubune uladune trubumatenca e RRE
5.	Formiripe mobilune timonengo ćerdine katar e anglalmothoutne/na e maškaripe vaš socijaluni bući, rromenđe medijatorengo, anglalmothoutne/na e rromenđe thaj egipcánonđe BTO, anglalmothoutne/na e ćherenđe sastimase, anglalmothoutne/na e Direkcijaće policijako vaš lundaripe servisesko e socijalune inćardimasko;	o đindo e formirime mobilune timonengo
		o đindo e anglalmothoutnengo e RRE an sarsavo mobiluno timo
6.	Lindipe upraldićhimasko thaj grižako upral e čhavorre save ćhinaven rinduno školujipe akcentosa pe čhejorra;	o đindo e surengo
7.	Arakhavdipe (prevencija) e carraberšende thaj zorasa prandomasko/vaćardine prandomata andar bući e multi-disciplinarune timore paše maškaripe vaš socijaluni bući thaj anglaljisaripe e kupačerimasko	O đindo e vaćarimatengo ane škole pe tema arakhavdipe (prevencija) e carraberšende prandimasko

	e školaće institucijenca;	
8.	Te andol o nevo Kanuni katar e čavorrenge arakhavipe thaj ljese telalkanune aktore;	ando o Kanuni ande e telalkanunese aktore
Umalin: Zoripe upral e đuvljeđeja thaj zoripe ane familija		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Ljipe e lokalune akcione planengo vaš phandipe e rromane thaj egipcánonge populacijako e naponenca (merenca) vaš ačhavdipe thaj phađipe e zorasa upral e đuvljeđeja thaj zorasa ane familija;	o đindo e komunengo an save si andine
2.	Rodinipe thaj bičhinadino čidipe thaj arlipe e generalijengo katar e sure daravdimase, seksualune daravdimase thaj seksualune đungardimase;	o đindo e registrime surengo
3.	Phandipe e anglamothoutnango e Rromane thaj egipcánonge populacijako ane lokalese timore po tereni save ka aven formirime/save si ake formirime;	o đindo e phandune anglamothoutnango e RRE ane lokalese timore
4.	Phandipe e anglamothoutnango e rromane thaj egipcánonge populacijako ane implementacija thaj nakhavdipe napongo (merengo) thaj aktivitetore činade (ande) lokalese akcione planonca vaš resipe e bijane barabarimasko;	o đindo e phandine anglamothoutnango e RRE ane lokalese timore
5.	Phandipe ačhavdimasko e zoripesko ane sa lokalese akcionune planengo vaš phandipe e rromane thaj egipcánonge populacijako;	Ačhavdipe zorasa phandune ane sa lokalese akcionune planengo vaš phandipe e rromane thaj egipcánonge populacijako
6.	Arakhavipe katar e carraberšende zorasa prandimata thaj ačhavdipe gasave procedurengo andar o edukipe, kampanje thaj trubupe e kanunese aktonengo;	o đindo e informativune bučarnango pe tema e carraberšende zorasa e prandomatengo
7.	Edukipe e perutnango e rromane thaj egipcánonge populacijako katar o Kanuni bipoćinimasko e juridikaće ažitimasko;	o đindo e perutnande RRE save naxhlje e edukacija katar o kanuni bipoćinimase juridikaće ažitimasko
8.	Edukipe e perutnango e rromane thaj egipcánonge populacijako katar o Kanuni e arkhajmasko e zoripesko ane familija thaj e Strategija arakhajmasi katar o zoripe ane familija;	o đindo e perutnango e RRE save naxhlje o edukipe katar o Kanuni e arkhajmasko e zoripesko ane familija thaj Strategija arakhajmasi katar o zoripe ane familija
9.	Edukipe e đuvljengo e rromane thaj egipcánonge populacijako, bučarde ane maškarimata vaš socijaluni bući thaj perutne/na e policijaće, sar vi e bučarde ano sastaripe, ane umalin činadimasi e diskriminacijaće thaj ačhavdimasko thaj phađimasko e zoripesko ane familija;	o đindo e perutnango e RRE thaj avera save naxhlje o edukipe ane umalin činadimasi e diskriminacijako thaj ačhavdimasko thaj phađimasko e zoripesko ane familija
10.	Bararipe e neve thaj zurardipe e akanutne servisengo vaš inćardipe e viktimente ane familija pe lokalesko niveli, uladune sikavimasa vaš e bući e perutnenca e rromane thaj egipcánonge populacijako thaj avera dukhavde grupe;	o đindo e bararde servisengo

11.	Edukipe čhejengo(rakljango) thaj đuvljeđeje e rromane thaj egipcánonđe populacijako katar e arakhavimate naponđe (merende);	o đindo e čhejengo (rakljango) thaj đuvljeđeje save nakhlje o sičipe
12.	Integrisipe đanimasko katar o zori e upral e đuvljeđeja, bijano barabaripe thaj nazorasa komunikacija ane školaće institucije vaš funduno thaj maškaruno sičope;	o đindo e vačarimatango ane škole katar o zori e upral e đuvljeđeja, bijano barabaripe thaj nazorasa komunikacija
13.	Phandipe generalijengo ane specifikune grupe ane sa rodimata katar o zori e familija thaj bijano fundope e zoripesko thaj rindosaripe e ljinde generalijengo pe bijani thaj etnikani funda;	O đindo raportengo e rindosarde generalijenca
Umalin: Kulturako thaj čhibako identiteto		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Organizipe e milajese kampongo e rromane čhibako uzal inčardipe e institucijengo;	o đindo e bučarnango vaš sičipe e rromane čhibako pe milajese kampora
2.	Inkalipe e rromane alavaresko, nakhavdipe e literaturako pe rromani thaj katar e rromani čhib;	ikaldo alavari e rromane čhibako o đindo e nakhavdine pustikengo pe rromani thaj katar e rromani čhib
3.	Inčardipe thaj partneripe ane regionalesi inicijativa e standardizimasko e rromane čhibako;	e anglamothodine Crna Goraće si phandine ane regionaluni inicijativa e standardizimasko e rromane čhibako
4.	Te zurardon e kapacitetore thaj te angljisardol e kulturako-inkaljimasko čeripe e Rromengo ano ramo e maškarimasko vaš arakhavipe thaj bararipe kulturako e minoritengo	e kapacitetore zurarde angljisardi e kulturako-ikaljimasko čeripe e Rromengo o đindo e ikaljimase pustikengo
5.	Te inčardol o projektuno kupačeripe e kulturaće amalimatengo thaj institucijengo e buteđinde rromane institucijengo avral e Crna Gora ano resipe anglaljimasko e kulturaće đuvdimasko e Rromengo Egipcánongo ane Crna Gora;	o đindo e inčarde kulturaće čidipengo
6.	Inčardipe e etnologikane rodimatengo ano phandipe e đuvdimasa thaj adetonenca e Rromengo thaj e Egipcánongo ane Crna Gora;	o đindo e inčarde etnologikane rodimatengo
7.	Promovisipe e rromane kulturako ano ramo e manifestacijako „Dani kulture manjinskih naroda u Crnoj Gori”; („E đivesa kulturaće e minoritende selorengo ane Crna Gora”).	Lipe e anglamothodengo e rromende čidipengo pe manifestacija „Dani kulture manjinskih naroda u Crnoj Gori”; („E đivesa kulturaće e Minoritende selorengo ane Crna Gora”).
Umalin: Informisipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	E vastušenca andar o budžeto e Crna Gorako planirime vaš čeripe thaj emitipe kanunesa andine e programende saičarimata e putarune servisengo e Radio Crna Goraće thaj Televizijaće e Crna Goraće te arakhavdon, ano resipe e arakhavimasko e čibaće ulavdune thaj identitetesko, realizipe hakajengo po informisipe e rromende thaj egipcánonđe khetanako;	o đindo e emitimasko pe rromani čhib pe putarune servisore e Radio CG o đindo e emitimasko pe rromani čhib pe putarune servisore e TV CG

2.	Ano phandipe e phućimatena e socijalune integracijako e Rromendi ane Crna Gora, te arakhavdol programesi produkcija thaj saićarimata katar o mandaipe vaš realizacija e resimatendi definisime Akcione planesa vaš implementacija „Dekadako e phandimasko e Rromengo ano 2005-2015”;	o đindo e pherdimase save anglaćeren e umalina astardine si Akcione planosa vaš e implementacija „Dekada phandimasi e Rromengo 2005-2015”
3.	Te sufinansirinpe e medijende temikane programore katar e socijaluni integracija e Rromendi ane Crna Gora akcentosa pe inćarimata save afirmisin multikulturalipe, multićhibope thaj medijako hramope thaj đilabipe, ano resipe medijaće prezentacijako e Akcione planesko vaš implementiripe „Dekada phandimasi e Rromendi 2005-2015”, sar vi phandino sektorende politikenca thaj umalinenca ćerimase te araćen ljesi medijaći prezentacija dromal TV spotesa, radijose džinglesko thaj aver forme thaj sainćarimata e vizuelune komunikacijako; te džangljardol beršesko konkursi vaš alope majlaće mothojmasko katar e socijaluni integracija e Rromendi ane CG vaš savese ulavdol e plaketa thaj loveni suma ano ućipe jeće neto therdimasi (poćindaći);	O đindo e promotivune sainćarimase (spotonengo, džinglore, thaj aver inćarimata)
		o đindo e emitomasko e promotivune saićarimase
4.	E lokalese korkorrevortuna an save funksionin e lokalese radio-difuzese servitore ka araćen kaj ane beršese kontrate e obligime programese saićarimata katar o publikuno interesi aven precizune liparde vi e programore e Rromende Dekadako;	o đindo e kontratengo e precizune liparde programenca e Rromende Dekadako
5.	E nacionalune thaj lokalune putarune e radio-difuzese servitore ka, uladune ane maškarimate kaj đuvdisaren e Rroma thaj e Egipćanore, ano phandipe e šajimatena, bućasa te angažil e medijaće edukime žurnalisten akalje populacijaće;	o đindo emitimasko save laćharen e umalina astardine Akcione planosa vaš emplementacija e Dekadaći
6.	Te stimuilpe partneripe e Thagarnako, BTO sektoreško thaj medijende amalimatengo thaj medije po plano e medijende prezentacijako e Rromende Dekadako dromal programi edukimasko, treningosko thaj strategune definisimasko e medijende prioritore andar kaja umalin;	o đindo sićimase ane umalin e medijende prezentacijako e prioritengo e Dekadako thaj e Strategijako
7.	E Komisija vaš ulavdipe kotor e lovengo katar e ćheljimata pe bahh ka araćhol kaj kotor akale lovengo dogrisavol vaš ćeripe e programende saićarimatengo e komercijalune emiterengo save si katar o putaruno interesi, a uladune si mandaine vaš perutne e rromende thaj egipćanonde populacijaće ane Crna Gora, geja kaj ka o ćeripe akale programesko uladune te moldisarol an suro selekcijako e resle projektengo;	o đindo e projektengo e komercijalune emiterengo mandaine vaš perutne e rromende thaj egipćanonde populacijako
8.	Miškope publikacijako (ljilesko) pe rromani thaj crnogorendi ćhib;	e publikacija si miškome thaj ljija te ikljol
Umalin: Thanbešipe		
r/đ	E aktivitetor	E indikatora
1.	Andipe trubune kanunese thaj telalkanunese aktore	e ćhinavde vaktore e animase ano

	save regulisin e umalin socijalune thanbešimasi (normativuno ramo);	agor e 2012. berš
2.	Vazdipe(čeripe) e čherenđe objektengo trubune akale populacijaće;	o đindo e nevezazdine(čerde) objektengo
3.	Legalizipe e varsave objektengo ja sa e thanbešimatengo, sar vi ažutipe ano agordisaripe e poloćine surengo ano phandipe moldimasa thaj šajipe sipesco thaj šandine haćarimasko e moldisarunako katar e rig e Rromenđi thaj Egipcánonđi;	o đindo e legalizime objektengo
		o đindo e phandine objektengo pe infrastruktura
		o đindo ažutimasko ano agorisaripe e poloćine surengo
4.	Phandipe e vazdine objektengo pe infrastruktura (pajanipe, kanalizacija, elektrikani safin, dromesi safin thaj aver);	o đindo e phandine vazdine objektengo pe infrastruktura
5.	Lundaripe ažutimasko vaš saniripe thaj lačharipe kišlengo e thanbešimase ane objektore katar o čhordardo materiali an save đuvdisaren e rromenđe thaj egipcánonđe familije a save si andar e arakhavdimase motivore problematikune;	o đindo e vazdine jekhorrengo an save si lačharde e kišle thanbešimase
6.	Thanardipe e thanbešimatengo ja deponijengo vaš čhudipe ano pašipe e thabešimasko e rromane thaj egipcánonđe populacijako ano phandipe e thanese planese dokumentacijasa;	e thanbešimate thanardine/ o đindo e thanardine thanbešimatengo thaj o đindo e aćhunengo
7.	Čerdipe thaj kandidipe e projektengo e lokalese korkorrevortutnenca thaj e rromenđe bithagarune organizacijenca karing e maškarthemutne institucije thaj donatora vaš ljipe vastušengo e maškarthemutne ažutimasko vaš akalje resimase;	o đindo e lundarde (ćhutine) projektengo e donatorende
Umalin: Lipe ano politikano thaj putaruno đuvdipe		
r/đ	Aktivitetore	E Indikatora
1.	Čerdipe e normativune kišlengo vaš politikako anglalmothodipe e Rromengo thaj Egipcánongo – pe raštrako thaj lokaluno niveli;	O Kanuni katar o alope e bićhaldengo thaj phurederutnengo si paruvime
2.	Te šajisardol lipe e anglamothodinende e rromane bithagarutne organizacijende ane bući e lokalune ćidutnako po sistemi <i>ćuće skaminako</i> , vaš hakajesa te vaćaren, aj bi hakajesa te krlisaren, uladune kana vaćardolpe katar e phućimata mandaine vaš o rromano minoriteto;	Realizime modeli e ćuće skaminako vaš anglamothodine e rromane BTO
3	Te ćerdol kupaćeripe e lokalese korkorrovortutnanca pe umal e ćerimasko thaj nakhavdimasko e lokalune akcionune planengo vaš e Rroma thaj Egipcánore;	ćerdili e kupaćeruni e lokalese korkorrovortutnanca
		o đindo e ande akcione planonđe ane komune
4.	Čerdipe thaj realizipe programesko e lundevaktese e profesionalune thaj finansijaće ažutimasko e rromenđe thaj egipcánonđe bithagarutne sektorese;	o programi gatisajlo thaj operativuno
5.	Čerdipe e trubune administrativune thaj organizacione kapacitetongo ano Ministripe vaš manušikane thaj	o đindo sikavimasko vaš sevutne e Ministripengo

	minoritende hakaja vaš akalje čhinadimase;	
6.	Ljindipe rindo medijaće-Marketingune thaj edukativune-Informativune aktivitetengo, uladune po putaruno servisi, ando afirmipe thaj buhljipe mincosko katar e pozita thaj trubujimata e rromende thaj egipcánonde populacijako, so phandol vi organizipe e profesionalune seminarango, e putarune debatengo, trujalime astalengo thaj geja majdur. Katar akala phućimata;	o đindo e medijaće džangljariमतengo ođindo e tv emisijengo – o đindo e lipeutnengo/nango o đindo e radio emisijengo – o đindo e lipeutnengo/nango o đindo e seminarango – o đindo e lipeutnengo/nango
7.	Arakhavdipe paćavimasko e definisime kanunese napongo (merengo) e afirmativune akcijako ano suro bućardimasko e đenengo e rromane thaj egipcánonde nacionalitetese ane sa organore e raštraće vortomasko, e lokalese korkorrovortomasko thaj putarune sevipena;	o đindo e bućardengo ane organore e raštraće vortomasko, lokalese korkorrevortomasko thaj putarune sevipena;
8.	Sikavdipe e đuvljeđejengo andar e rromane thaj egipcánonde populacijako vaš ljipe ano putaruno thaj politikako đuvdipe, ando haćaripe e fundune manuškane hakaja, gv. hakaj po bijano barabaripe;	o đindo sikavimasko thaj o đindo e nakhljutnengo vaš ljipe ano putaruno thaj politikako đuvdipe
9.	E Komisija vaš ulavdipe kotoresko e lovengo katar e čheljimata pe bahh te araćhol kaj kotor akalje lovengo dogrisavol vaš programore/projektore katar o mandaipe vaš e perutne e rromane thaj egipcánonde populacijako, geja so ka akala programore/projektore uladune moldisarol ano suro alomasko e resle (mothode) projektongo.	o đindo e inćarde projektongo thaj e saćidune finansijaće vastušenngo

Carra(zala) pindarde lafore:

Andripe – Uvod; **Anglalthoutno** – predstavnik; **Angljipe** – napredak; **Angljisaripe** – unapredenje; **Arakhajpe** – zaštita; **Arakhavipe** – zbrinjavanje; **Averćhandipe** – različitost; **Averćhando** – različit; **Bararipe** – razvoj; **Bućardipe** – zapošljavanje; **Bućarni** – radionica; **Bućidnutno** – poslodavac; **Ćerko** – Krug; **Ćhand** – način; **Čhinaduni** – Uredba; **Hakaja** – prava; **Inćardipe** – podrška; **Kandine** – usluge; **Kanuni** – zakon; **Khetani** – zajednica; **Kišle** – uslovi; **Korkorrovortope** – samouprava; **Ljipe** – učeće; **Mandaino** – značajn; **Naistardipe** – neprihvaćenost; **Najstaljipe** – nedostatak; **Paruvipe** – promena; **Pašipe** - pristup; **Perutnipe** – pripadnost; **Phandipe** – uključivanje; **Phurederipe(Konsili)** – Savet; **Prandope** – ženidba(brak); **Prohodipe** – praćenje; **Putaruno** – Javno; **Seloro(etnos)** – narod; **Sikavdipe** – obrazovanje; **Sikavdipe** – prosveta; **Sikavni** – škola; **Sikavnipe(sićope)** – školstvo; **Suro** - slučaj; **Šandipe** – mir; **Thavdipe** – tok; **Tradine dene** – raseljena lica; **Trubujipe** – primena; **Umal** – oblast; **Uprava** – Direkcija; **Vastušej/a** – sredstvo/a; **Vaš** – za; **Zoripe** – nasilje;